

ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМ. І. Я. ФРАНКА
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ТА ПРАКТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

**СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ МІЖОСОБИСТІСНИХ СТОСУНКІВ
ВИСОКО СТАТУСНИХ ПІДЛІТКІВ**

Курсова робота
студентки 35 групи
соціально-психологічного факультету
Кардашової Олени Костянтинівни

Науковий керівник:
Павлюк Ірина Володимирівна

Житомир-2009

Зміст

Вступ.....	3
Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ОСОБЛИВОСТЕЙ МІЖОСОБИСТИХ СТОСУНКІВ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ.....	5
1.1. Формування особистості підлітка.....	5
1.2. Місце та значення міжособистісних відносин у спілкуванні підлітків	11
1.3. Роль і місце батьків у процесі формування і розвитку гармонійної особистості	19
Розділ II. ФОРМУВАННЯ СТИЛЬОВИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ.....	29
2.1. Психологічна допомога підліткам у вирішенні міжособистісних проблем.....	29
2.2. Методи формування культури спілкування	33
Висновки.....	41
Список використаної літератури.....	43
Додатки.....	45

ВСТУП

Актуальність дослідження. Проблема комунікативної компетентності особистості, мовленнєвої культури міжособистісного спілкування належить до одного із важливих напрямків психології. Особливого значення вона набуває у перехідні періоди, коли у суспільстві відбувається трансформація системи усталених ціннісних орієнтацій, змінюються пріоритети у виборі змісту діяльності зокрема, і способу життя особистості загалом. За таких умов інтерес до соціально психологічних особливостей мовленнєвої діяльності набуває особливої гостроти, зокрема до комунікативної поведінки у молодіжному середовищі.

Дослідженню вказаної проблеми присвячено праці психологів і лінгвістів (Л.С. Виготський, В.В. Виноградов, Е.С. Істрін, В.Г. Костомаров, О.О. Леонтьєв, А.Р. Лурія, С.І. Ожегов, Л.С. Рубінштейн, Л.В. Щерба).

У другій половині ХХ століття проблема мовлення стає предметом не тільки психологічного вивчення, але й – психолінгвістики, психосемантики, нейролінгвістики (І.О.Зимня, Н.Ф. Каліна, А.Р. Лурія, В.Ф. Петренко, Н.Ф. Чепелева, Л.В. Щерба). Дослідженню функціональної ролі мови і мовлення в міжособистісній взаємодії, зокрема стильових особливостей міжособистісних стосунків підлітків, а також психологічному змісту цих явищ присвячені роботи Н.Д. Арутюнової, Б.Ф. Баєва, Л.В. Долинської, М.І. Жинкіна, О.О. Леонтьєва, Е.Л. Носенко та інших.

Підлітковий вік – це один з найважливіших етапів життя людини.

В ньому багато джерел і починань всього подальшого становлення особистості. Вік цей нестабільний, ранимий, важкий і виявляється, що він більш ніж інші періоди життя, залежить від реальностей довкілля.

Підлітковий період, як і будь-який період життя людини, має свої новоутворення, провідну діяльність, та кризу. Підлітковий вік є перехідним головним чином в біологічному сенсі, оскільки це вік статевого дозрівання,

паралельно якому досягають зрілості й інші біологічні системи організму. В соціальному аспекті підліткова фаза - це продовження первинної соціалізації.

Всі підлітки цього віку - школярі, вони знаходяться на утриманні батьків (держави), їхньою провідною діяльністю є навчання. Соціальний статус підлітка мало чим відрізняється від дитячого.

Психологічно цей вік дуже суперечливий. Для нього характерні максимальні диспропорції у рівні й темпах розвитку, обумовлені значною мірою біологічно. Найважливіше психологічне новоутворення віку - почуття дорослості - являє собою новий рівень домагань, що передбачає майбутнє становище, якого підліток фактично ще не досяг.

В підлітковому віці відбувається втрата дитячого статусу, хоч зберігаються нереалістичні уявлення про власні привілеї і статус дорослих. Такому становищу сприяють і суб'єктивні враження: різкі фізичні зміни, мрії та ідеали, які починають уявлятися вже менш реальними, кризові зіткнення з самим собою і сім'єю, почуття самотності та прагнення швидше досягнути статусу дорослої людини.

Звідси - типові вікові конфлікти та їх переломлення в самосвідомості підлітка. В цілому це період закінчення дитинства і початку «виростання» з нього.

Мета: провести теоретичний аналіз проблеми стильових особливостей міжособистісних стосунків високо статусних підлітків.

Завдання:

1. Проаналізувати наукову літературу з проблеми міжособистісних стосунків підлітків;
2. Дати визначення цьому віковому періодові і вказати на зміни, що відбуваються в житті підлітка;
3. Визначити роль і місце батьків у цьому процесі й обговорити шляхи взаємодії в родині у формуванні і розвитку гармонійної особистості.
4. Запропонувати тренінгові програму на підвищення комунікативних умінь підлітків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ОСОБЛИВОСТЕЙ МІЖОСОБИСТИХ СТОСУНКІВ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

1.1. Формування особистості підлітка

Підлітковий вік пов'язаний насамперед з перебудовою усього організму дитини, що зумовлено статевим дозріванням. Активізація діяльності статевих та інших залоз внутрішньої секреції спричиняє інтенсивний фізичний і фізіологічний розвиток.

Прискорюється ріст, досягаючи у хлопчиків найвищих показників у 13 років і продовжуючись до 15-17. У дівчаток цей процес розпочинається та закінчується на два роки раніше. Зміцнюється м'язово-скелетна система, зростає фізична сила. Помітною є невідповідність розвитку серця і судинної системи масі тіла, що не дозволяє постачати потрібну кількість крові до різних ділянок тіла, зокрема, до мозку.

Бурхливий ріст та перебудова організму спричиняють стрімке підвищення інтересу до своєї зовнішності. Формується новий образ свого фізичного "Я". Через його гіпертрофоване значення підлітки дуже болісно переживають вади своєї зовнішності. Непропорційний розвиток окремих частин тіла, скутість рухів, неправильність рис обличчя, шкіра, що втрачає дитячу ніжність, зайва вага або худорлявість — усе це дратує і нерідко призводить до виникнення почуття власної неповноцінності, зумовлюючи замкнутість, а то й неврози.

Ще Л.С. Виготський наголошував, що основна особливість підліткового віку полягає у неузгодженості процесів статевого дозрівання, загального органічного розвитку та соціального формування. У наш час це протиріччя, зумовлене тим, що статеве дозрівання значно випереджає два інші процеси, має особливо гострий характер [4, с.213].

Основний зміст та специфіку всіх сторін розвитку у підлітковому віці визначає перехід від дитинства до дорослості. По всіх напрямках, виражаючи цей процес, відбувається становлення якісних новоутворень внаслідок

перебудови організму, трансформації взаємин із дорослими та однолітками, освоєння нових способів соціальної взаємодії, змісту морально-етичних норм, розвитку самосвідомості, інтересів, пізнавальної та навчальної діяльності.

Серед умов сучасного життя слід виділити такі, які сприяють становленню дорослості підлітків (акселерація фізичного та статевого дозрівання, інтенсивного спілкування з однолітками, рання самостійність через зайнятість батьків, величезний потік різноманітної за змістом інформації тощо), та такі, які гальмують цей процес (зайнятість підлітків лише навчанням за відсутності інших серйозних обов'язків, прагнення багатьох батьків надмірно опікуватися своїми дітьми тощо).

Соціальна активність підлітків спрямована насамперед на прийняття та засвоєння норм, цінностей і способів поведінки, характерних для світу дорослих та стосунків між ними.

Підлітковий період — це період переходу від дитинства до дорослості, усвідомлення себе як дорослої особи, переосмислення цінностей.

Поява відчуття дорослості як специфічного новоутворення самосвідомості є структурним центром особистості підлітка, тією якістю, в якій відображається нова життєва позиція у ставленні до себе, людей і світу в цілому. Саме воно визначає спрямованість і зміст активності підлітка, його нові прагнення, бажання, переживання й афективні реакції.

Складність полягає в тому, що підлітки, прагнучи визнання власної дорослості зі сторони оточуючих, ще не відчувають себе (а тим більше, ще не є) дорослими повною мірою. Та все ж саме це відчуття є тим новим, прогресивним в особистості, що обов'язково розвиватиметься, і саме на нього слід спиратись у педагогічній практиці [4, с.214].

Кардинальні зміни в структурі особистості підлітка зумовлюють його особливу чутливість до засвоєння норм, цінностей та способів поведінки, притаманних світові дорослих. Власне, йдеться про переорієнтацію з норм і цінностей дитячого світу на інші, дорослі, вироблення особистісних

новоутворень, які відіграють особливу й вирішальну роль в оволодінні дитиною соціальною ситуацією дорослого.

Зростає прагнення підлітка бути самостійним, зумовлене всім ходом психічного розвитку, набутим життєвим досвідом та змінами в організмі, зумовленими його дозріванням. Водночас підлітки гостро потребують доброзичливої й тактовної підтримки з боку дорослих, яка б допомагала реалізації їхнього прагнення до самостійності.

Помітно відрізняються прояви прагнення до самостійності в молодших і старших підлітків. У поведінці перших ще переважають дитячі риси, їх цікавить передусім зовнішня сторона життя дорослих і те враження, яке їхні вчинки справляють на інших. Самі вчинки часто бувають імпульсивними й безконтрольними.

Молодші підлітки ще недостатньо усвідомлюють власні дії, не прагнуть до самоаналізу, а, отже, часто не визнають очевидної провини, намагаючись будь-що виправдатись. Проблема полягає в тому, що їм украй важко визнати свою провину публічно, оскільки це рівноцінно руйнуванню підвалин власної особистості. Водночас вони, як правило, розуміють і глибоко переживають ситуацію.

Ставлення старших підлітків до своїх учинків більш свідоме. Вони вже схильні до самоаналізу, хоча не завжди здатні справитися з ним. Старших підлітків цікавить не лише зовнішня сторона життя дорослих, але й їх внутрішній світ, духовні якості [4, с. 215].

Інтенсивно формується здатність переходити від одного виду діяльності до іншого, що ґрунтується на засвоєнні загальних закономірностей побудови людської діяльності. Це означає, що підліток уже вміє ставити перед собою мету, складати план дій, може оцінити та підібрати необхідні засоби, співвіднести їх із діями інших людей тощо. Орієнтуючись на інших, він уміє враховувати їх почуття та інтереси, бажання й характери, може зрозуміти інших та самого себе.

Отож, цілком зрозумілою є педагогічна вимога організації життя

підлітків таким чином, щоб вони засвоїли якомога більше загальнокультурних навичок дій з матеріальними предметами, оволоділи змістом основних форм суспільно корисної діяльності (уміли працювати, навчатися, займатися спортом, мистецтвом, організовувати діяльність інших людей тощо).

Освоєння змісту різних видів діяльності пов'язане також із формуванням у підлітків моторних навичок. Фізіологічні особливості підлітків уже дозволяють їм освоювати складні рухи. Якщо в цьому віці не навчитися їздити на велосипеді, танцювати, працювати різними інструментами і т.п., то пізніше це буде зробити набагато важче, а інколи й неможливо.

Розвиваються специфічні особливості самосвідомості, що проявляються в самооцінці підлітка, його оцінці ефективності різних видів власної діяльності та своїх стосунків із дорослими й однолітками. Механізмом розвитку самосвідомості виступає рефлексія.

Самооцінка в цьому віці набуває не меншого значення, ніж оцінки дорослих, перетворюючись у надзвичайно важливий мотив поведінки. Переважна орієнтація підлітка на самооцінку пов'язана передусім із його прагненням до самостійності та незалежності, із самоповагою, вимогливістю до себе [7, с.54].

Починаючи із шостого класу інтенсивно розвивається особистісна та між особова рефлексія, внаслідок чого підлітки починають вбачати причини конфліктів чи, навпаки, успіхів у спілкуванні з товаришами в особливостях власної особистості.

Характерна для молодшого школяра рівновага позитивних і негативних самооцінок поступається місцем різкому невдоволенню собою, що поширюється як на навчальну діяльність, так і на систему взаємин з оточуючими загалом. Можна говорити про своєрідну кризу самооцінки, більшою мірою притаманну хлопчикам.

Виникає інтерес до себе та оточуючих, прагнення зрозуміти особливості людини та її взаємини з іншими людьми, мотиви її вчинків та переживання.

Яскраво виражена установка на порівняння себе з іншими. Особливо це стосується вчинків, адже саме у них виражається ставлення людини до чогось або ж до когось.

Розмірковування підлітка про себе, про своє життя не абстрактні, як це характерно для ранньої юності, а стосуються передусім того, що відбувається з ним, його стосунків з іншими людьми, життєвих планів тощо.

Приблизно в 11-12 років виникає інтерес до свого внутрішнього світу, у подальшому відбувається поступове ускладнення й поглиблення самопізнання. Завдяки інтенсивному інтелектуальному розвитку з'являється схильність до самоаналізу. Образи "Я", що створює у своїй свідомості підліток, відображають усе багатство його життя. Уявлення про фізичне "Я", свій розум, здібності у різних сферах, силу характеру, товариськість, доброту та інші якості, інтегруючись, утворюють когнітивний компонент "Я-концепції" підлітка. З ним тісно пов'язані оціночний і поведінковий компоненти. Для підлітка важливо не просто знати, який він насправді, але й розуміти, наскільки значущими є його індивідуальні особливості. Їх оцінка істотно залежить від системи цінностей, що складається завдяки впливу родини й однолітків [7, с.55].

Підліток оцінює власні вчинки, прагнучи осмислити їх наслідки в майбутньому. Він намагається зрозуміти свої особливості, усвідомити власні недоліки, що зумовлено потребою правильно будувати взаємини з дорослими й однолітками, відповідати вимогам інших людей та своїм власним. У цьому віці привабливими можуть стати зовнішні ознаки дорослості, в яких підліток вбачає характерні риси й переваги цього статусу (куріння, випивка, доросла мода в одязі, косметика, форми відпочинку, флірт тощо). Освоєння подібних ознак часто ототожнюється з утвердженням і демонстрацією власної дорослості найлегшим шляхом — через наслідування.

Поступово розширюються і поглиблюються уявлення підлітків про себе, однак інших людей вони поки що оцінюють повніше й правильніше, ніж себе. Особливо це стосується тих, із ким у них склалися близькі

стосунки.

У цьому віці особливо яскраво виражена залежність від думки та ставлення оточуючих. Підлітки намагаються демонструвати свої кращі риси, заслужити схвальні відгуки — особливо від тих, чия думка для них важлива. Страх виявить незнання або невміння може стати причиною надмірної сором'язливості та не впевненості в собі, набути хворобливого характеру. Цей вік характеризується емоційною нестабільністю та імпульсивністю поведінки. Підлітки часто спочатку діють, а вже потім думають про наслідки, хоч усвідомлюють при цьому, що варто було б вчинити навпаки. Помітного розвитку набувають вольові якості — наполегливість, цілеспрямованість, вміння долати перешкоди і труднощі тощо.

Бурхливо розвивається емоційна сфера, що характеризується різкими переходами від надмірної рухливості до спокою, від піднесення до байдужості. Підвищена емоційність підлітків зумовлена статевим дозріванням та неврівноваженістю процесів збудження й гальмування [4, с.256].

Переживання набувають дедалі більшої стійкості. У підлітковому віці спостерігається подальший розвиток почуттів як узагальнених і відносно стійких переживань (інтелектуальних, моральних, естетичних та ін.). Почуття стають тривалішими й стійкішими, що зумовлює посилення їх впливу на різноманітні сторони життя підлітків.

Інтенсивно формуються моральні почуття, завдяки чому засвоювані підлітками норми поведінки можуть стати ефективним поштовхом до дій.

У підлітковому віці поступово відбувається перехід від ситуативного переживання краси явищ природи, музичних і літературних творів, творів живопису до стійких естетичних почуттів, які є наслідком систематичного виховання.

Характеризуючи інтереси підлітка, передусім зазначимо, що, у порівнянні з молодшим шкільним віком, вони набувають більшої цілеспрямованості, активності та глибини. З іншого боку, інтереси багато в

чому мінливі, й лише у старших підлітків набувають певної стійкості.

Саме в цьому віці розпочинається формування домінуючої спрямованості пізнавальних та інших інтересів особистості [4, с.257].

Нерідко можна спостерігати і визначеність професійних намірів, що супроводжується серйозними зусиллями, спрямованими на підготовку до омріяного майбутнього. Чим конкретніші та стійкіші професійні наміри підлітка, тим диференційованішим його ставлення до навчальних предметів (останні чітко розмежовуються як "потрібні" та "непотрібні").

Самостійна діяльність таких підлітків дедалі більше набуває характеру самоосвіти у певному напрямку і з чіткою метою — оволодіти знаннями, необхідними для майбутньої професійної діяльності.

1.2. Місце та значення міжособистісних відносин у спілкуванні підлітків

Спілкування є однією з центральних проблем, крізь призму якої вивчаються питання сприймання й розуміння людьми одне одного, лідерство й керівництво, згуртованість і конфліктність, міжособистісні взаємини та ін. Спілкування допомагає глибше розглянути процес міжособистісної взаємодії та міжособистісних взаємин.

Інтерес до спілкування виявляють представники різних наук, бо воно є багатовимірним, багаторівневим феноменом. Філософи, наприклад, аналізують спілкування як спосіб реалізації суспільних відносин, розглядають його як вид діяльності, де фіксуються суб'єкт-суб'єктні відносини, досліджують вплив спілкування на формування особистості. Саме вони наголосили на необхідності усвідомлення значущості Іншого і цінність звернення до нього як до рівноправного та відповідального суб'єкта. Дослідження проблем спілкування в загальнофілософському плані є методологічною основою, на якій базується вивчення цього феномену в інших наукових дисциплінах, наприклад, в етиці, психології, соціології, медицині, педагогіці [23, с.45].

Серед особливостей спілкування традиційно виокремлюють не лише певні способи впливу на людей, а й стилі як інтегровані характеристики. Під стилем розуміють, звичайно, систему прийомів діяльності, поведінки людей. Найхарактерніше стиль виявляється в діловому та професійному спілкуванні, у взаємовідносинах між керівником і підлеглими, у так званому лідерстві.

Розрізняють три стилі лідерства — авторитарний, демократичний та ліберальний, які характеризують не лише спілкування, а й манеру поведінки лідера щодо інших, тип його влади, ставлення до роботи та інших. Відповідно до зазначених стилів лідерства можна описати й стилі спілкування високо статусних підлітків [23, с.46].

Так, за авторитарного стилю лідер віддає накази, дає вказівки, інструкції. Він не любить, коли інші виявляють ініціативу, не хоче, щоб з ним дискутували, обговорювали прийняті ним рішення.

Демократичний стиль, навпаки, передбачає, що активність учасників спілкування та їхня ініціатива підтримуються, завдання та способи їх виконання обговорюються. Якщо для першого стилю спілкування характерним є виокремлення свого "Я", то для другого типовим займенником є "Ми".

За ліберального стилю спілкування проблеми обговорюються формально, керівник може й не бути лідером. Він піддається різним впливам, не виявляє ініціативи у спільній діяльності.

Сучасне покоління живе в епоху зростання ролі особи як творця соціального середовища і творця самої себе. Прагнення індивіда бути активно причетним до своєї історичної й особистісної долі, до самореалізації зумовлене не тільки ускладненням світу та значним підвищенням його динамізму, а й зростанням потреб сучасної людини, яка піднялася на якісно вищий ступінь свого соціокультурного розвитку, ніж попередні покоління.

Соціалізація як найширше поняття з-поміж тих, що характеризують творення особистості, розглядається як свідоме засвоєння нею готових форм і способів соціального життя, способів взаємодії з матеріальною і духовною

культурою, адаптацією до соціуму, що відбувається у тісному взаємозв'язку з виробленням власного соціального досвіду, ціннісних орієнтацій, свого стилю життя. Ще В.Сухомлинський у часи, коли проблема соціалізації особистості була «закритою» галуззю педагогічної науки, зазначав: «Суспільна сутність людини виявляється у її відношеннях, зв'язках, взаємовідносинах з іншими людьми. Пізнаючи світ і себе як частину світу, вступаючи в різноманітні відносини з людьми, відносини, що задовольняють її матеріальні й духовні потреби, дитина включається в суспільство, стає його членом. Цей процес приєднання особистості до суспільства і, отже, процес формування особистості вчені називають соціалізацією».

В умовах префігуративної культури (М.Мід), характерної для сучасного українського суспільства, не існує готових алгоритмів, що приймаються на основі готових знань і дають змогу особі прямувати у соціально схвалюваному напрямі. Сьогодні людина повинна вміти вирішувати кожную життєву ситуацію творчо, самостійно приймати рішення і нести за них відповідальність. З огляду на це виникає необхідність у новому типі особистості, якій були б притаманні такі характеристики, як індивідуальність, творча активність і здатність орієнтуватися на майбутнє, вміння прогнозувати, фантазувати, гнучко переходити в нові види діяльності навіть у ситуації невизначеності. Це висуває необхідність набуття сучасними учнями високих особистісних якостей, головні з яких — психологічна та організаційна готовність до орієнтації на власні сили у виконанні життєвих завдань, високий рівень мотивації до досягнення життєвого успіху, здатність до нагромадження, відновлення та раціонального використання життєвої енергії [11, с.3].

Виховання як невід'ємна складова соціалізації є системою ціле-спрямованих, педагогічно організованих взаємодій дорослих із дітьми, самих дітей одне з одним. Саме в такій особистісній взаємодії відбувається зміна мотиваційно-ціннісної системи особистості, виникає можливість репрезентувати дітям соціально значущі норми і способи поведінки.

Соціалізація, за визначеннями фахівців, — це процес формування особистості, змін у її психіці й свідомості під цілеспрямованим впливом виховання, а також умов і особливостей життя, засвоєння норм і вимог, ідеалів і цінностей, інтересів і потреб, позицій і настанов. Цей процес передбачає становлення «Я» дитини через прояв суб'єктності, тобто здатності свідомо ставити перед собою ті чи інші завдання, цілі, визначати напрям своєї діяльності. При цьому означена суб'єктність полягає не лише в активному відтворенні зростаючою особистістю засвоєного соціального, а й у трансляції індивідуального досвіду в соціум. Тобто у процесі соціалізації повсякчас виникає і має бути вирішене протистояння між індивідуальним (потреба в самовираженні, само-здійсненні) і соціальним (потреба відповідати соціальним вимогам, очікуванням, орієнтирам).

Серед чинників, які безпосередньо впливають на формування особистості, розвиток у неї різноманітних якостей, що характеризують її як соціальну істоту, одне з важливих місць належить спілкуванню [11, с.3].

Прагнення до спілкування притаманне дитині від народження. Спочатку це дотики, посмішка, вираз очей; потім перші слова й речення, на які малюк прагне почути відповідь, одержати реакцію. Подальший розвиток цієї здібності відбувається безпосередньо у процесі спілкування з батьками, однокласниками. Із вступом до школи коло міжособистісної взаємодії, а отже, і спілкування значно розширюється. Однак, як засвідчують результати досліджень, навички культурного спілкування, формування відповідних норм і правил його реалізації, за невеликим винятком, «випадає» з поля зору вихователів, що негативно позначається на підростаючій особистості, обмежує можливості встановлення та підтримання контактів з іншими людьми, знижує дієвість інших чинників, які впливають на її становлення та соціалізацію, на підготовку до виконання різноманітних ролей у суспільстві та власній життєдіяльності.

Під культурою спілкування розуміють передусім «наявні в суспільстві й у людському житті форми плекання спілкування як такого, форми його

структурування й ціннісно-сислової організації, а також їхню реалізацію безпосередньо в стосунках між людьми» (В.Малахов).

Культура спілкування має два головні компоненти — моральний і психологічний. Моральний розкривається у діях і вчинках людей згідно з їхніми потребами, інтересами, ідеалами, життєвими цілями і виступає як єдність моральної свідомості та відповідної поведінки, стимулює створення системи моральних цінностей та їх ієрархію. У процесі спілкування явно чи приховано виявляються моральні якості людей, відбувається обмін моральними цінностями між його учасниками.

Психологічний компонент культури спілкування включає психологічні знання, вміння розпізнавати психологію співрозмовників, адекватно реагувати на їхні дії та поведінку, обирати стосовно кожного способи і засоби спілкування, які не суперечили б моральним нормам, відповідали б індивідуальним особливостям людини [11, с.3].

Для культури спілкування характерна також нормативність. Вона визначає правила спілкування в різних соціальних групах, які детермінуються станом розвитку суспільства, його історією, традиціями, національною своєрідністю, узгоджуючись водночас із загальнолюдськими культурними цінностями. Тобто можна сказати, що культура спілкування у вузькому значенні слова становить суму знань і ступінь оволодіння вміннями та навичками спілкування, створеними й прийнятими в конкретному суспільстві на певному етапі його розвитку.

Базовим компонентом культури спілкування є гуманне ставлення людей один до одного, а її нормами — ввічливість, дотримання умовних і загальноприйнятих способів виявлення доброго ставлення, форми звертання, вираження вдячності, правила поведінки тощо. Невід'ємними складовими культури спілкування також вважають тактовність, уміння зрозуміти почуття і настрої інших людей, поставити себе на їхнє місце, уявити можливі наслідки власних вчинків.

Отже, міжособистісні взаємини, до встановлення й розвитку яких прагне

людина, неможливі без спілкування. Водночас і саме спілкування немислиме без взаємного визнання свободи й унікальності, гідності й суверенності тих, хто спілкується. Культура спілкування передбачає атмосферу взаємної поваги, уваги до іншого і виявляє моральні якості особистості. Досить образно сутність і значення спілкування характеризує В.Білоусова. На її думку, «моральна цінність спілкування полягає в тому, що воно є безпосереднім джерелом досягнення добра. Порівнюючи себе з іншими, людина або самоутверджується у власній моральній правоті, або починає замислюватися над власними вчинками, поведінкою у взаєминах з іншими».

Кожному віковому періоду притаманні характерні особливості, які тим чи іншим чином впливають на становлення особистості, її соціалізацію. Особливу групу у віковій ієрархії становлять підлітки [11, с.3].

Більшість учених дотримуються точки зору, відповідно до якої підлітки поділяються на дві основні групи: молодших (10—12 років) і старших (13—15 років) підлітків.

Підлітковий вік характеризується труднощами росту і соціального дозрівання. Так, молодші підлітки значною мірою прагнуть відмежуватися від усього підкреслено дитячого. Намагання бути і вважатися дорослим — стрижнева особливість особистості підлітка, яка виражає його нову життєву позицію щодо людей, навколишнього світу, визначає зміст і спрямованість соціальної активності, систему прагнень, переживань.

Діти цього віку значно відрізняються характером і поведінкою. З одного боку, вони надзвичайно зосереджені на собі, а з іншого — здатні на вражаючий прояв альтруїзму. Їхня увага легко переходить з предмета на предмет, однак вони можуть сидіти тривалий час, зосередившись на тому, що їх справді цікавить. Іноді підлітки здаються байдужими і неуважними до інших, але коли ви найменше цього очікуєте, вони можуть пок4зати свою любов і готовність допомогти. У цій непередбачуваності, у балансуванні між крайнощами знаходить своє вираження підлітковий період. Такі коливання дають змогу підлітку, так чи інакше, обрати свій шлях у житті, наблизившись

до світу дорослих. Зрештою, це і є найважливіше завдання цього періоду.

У соціальному плані підліток залишається школярем, але у його внутрішньому світі простежується мотиваційний вакуум, тобто колишні мотиви молодшого школяра зруйновані, а нових, заснованих на новому, більш високому рівні, ще немає. Навчальна діяльність, яка забирає значну частину доби, має переважно індивідуальний характер. Вона не узгоджується з потребою, що підсилилася, у спілкуванні з однолітками. З цього випливає багато проблем соціального плану, зокрема можливе утворення неформальних колективів, формування в підлітка девіантної і деліквентної поведінки.

Якісні та кількісні зміни відбуваються в інтелектуальній сфері: з'являється здатність виконувати недоступні раніше розумові операції. Розвиток інтелектуальної сфери впливає на розвиток інших сторін психіки дитини. Відбувається переплетіння схильності до міркування та особливої емоційності, вразливості [11, с.4].

Поєднання рис «розумового» і «художнього» типу дитини характеризує неповторну своєрідність віку і є запорукою різнобічного подальшого розвитку. Якщо в молодшому підлітковому віці найбільш інтенсивні зміни відбуваються у фізичному розвитку, то в старшому підлітковому віці найбільш високими темпами розвивається особистість дитини.

Проявляючи свою потребу в спілкуванні, учні виявляють значні індивідуальні особливості. Як показує спеціальне дослідження, тут можна виділити 2 групи дітей. У одних спілкування з товаришами в основному обмежувалося школою та, за думкою вчителя і батьків, не займало великого місця в їхньому житті. У інших спілкування з товаришами вже займало чимале місце в житті.

Таким чином, в основі розвитку взаємовідносин у групі (класі) лежить потреба у спілкуванні, яка сама проходить з віком глибокі зміни. Вона задовольняється різними дітьми неоднаково. Це обумовлено тим, що для кожної дитини у групі (класі) виникає своя, неповторна ситуація спілкування,

своя мікросфера [14, с.119].

Якщо мораль є суб'єктивним уявленням дитини про добро та зло, то практична її діяльність щодо творення добра, спонукана внутрішніми мотивами («голосом совісті») постає як моральність. Характерною особливістю морального становлення підлітка є врахування її *менталітету* (*ментальності*) — специфічного світосприймання, світовідчуття, світогляду, бачення світу і себе у світі, національного характеру, вдачі, які виробляються під впливом багатовікових культурно-історичних, геополітичних, природно-кліматичних чинників.

Дисциплінованість, організованість — суттєві ознаки моральної вихованості та культури дитини підлітка. Основою дисципліни є поєднання методів переконання з метою формування свідомості і розумної вимогливості. Це суттєва передумова для опанування вміннями і звичками моральної поведінки.

У моральному, як і будь-якому іншому, вихованні не можна абсолютизувати або недооцінювати жодного із засобів. Тільки оптимальне їх поєднання з урахуванням індивідуальних особливостей учнів забезпечить очікуваний результат. Головне — забезпечити цілеспрямованість, єдність й узгодженість дій усіх соціальних інституцій, які мають вплив на дитину.

Дотримання моральних норм співжиття потребує самоорганізації, самодисциплінованості підлітка. У її формуванні велике значення має навчально-виховний процес у школі. Шкільна дисципліна — це дотримання учнями правил поведінки в школі та за її межами, чітке й організоване виконання ними своїх обов'язків, дотримання традицій тощо.

Свідома дисципліна виявляється в суворому, неухильному виконанні суспільних принципів і норм поведінки, ґрунтується на почутті обов'язку та відповідальності.

1.3. Роль і місце батьків у процесі формування і розвитку гармонійної особистості

Сім'я є моделлю суспільства на конкретному історичному етапі розвитку, відображає його моральні та духовні особливості.

Сім'я — невелика соціальна група, до якої входять поєднані шлюбом чоловік і жінка, їх діти (власні або усиновлені), кровні родичі. Інші особи, пов'язані родинними зв'язками з подружжям.

Сім'я функціонує на основі спільного побуту, економічного, морально-психологічного укладу, виховання дітей, взаємної відповідальності. Вона забезпечує соціалізацію дитини, самореалізацію особистості, захист від проблем, сприяє формуванню особистості з усталеною поведінкою.

Сім'я є також персональним середовищем життя і розвитку дитини підлітка, яке зумовлює спосіб життя та її соціальне існування. Особливості цього характеризують параметри [13, с. 386]:

— *соціально-культурний*. Стосується освітнього рівня батьків, їх участі у суспільному житті. Рівень культури сім'ї визначається повагою до особистості дитини, усвідомленням впливу сімейної атмосфери на її формування, урахуванням цього при спілкуванні;

— *соціально-економічний*. Означає матеріальну забезпеченість сім'ї, завантаженість батьків на роботі;

— *техніко-гігієнічний*. Характеризує умови проживання, забезпеченість житлом, особливості способу життя;

— *демографічний*. Виражається в структурі та чисельності сім'ї.

У межах її формується система стосунків між старшими та молодшими, батьками і дітьми, що визначає психологічний клімат в сім'ї. Тут формується світогляд дитини підлітка, ставлення до навколишнього світу. Спільне ведення домашнього господарства впливає на рівень матеріальної забезпеченості, можливості самореалізації особистості, її смаки, уподобання, ціннісні орієнтації, культуру. У сім'ї дитина набуває вмінь і навичок в різних сферах суспільного життя, насамперед, навичок людського спілкування.

Поступово в неї формується досвід сімейного життя, ставлення до родини [12, с.220].

Сучасні сім'ї різноманітні, і від того, в якій саме живе дитина, залежить, яким змістом наповнюється процес формування її особистості.

Порівняно з іншими соціальними інститутами сім'я має певні особливості, що істотно впливають на становлення особистості дитини. Розглянемо їх.

1. Наявність усіх форм життєдіяльності людини, що реалізуються через функції сім'ї. У результаті сім'я формує власний спосіб життя, мікрокультуру основою якої є цінності й елементи культури суспільства чи окремих його соціальних верств. Таким чином, на думку А. Карлсона, сім'я — це суспільство в мініатюрі, з якого вибудовується соціальна взаємодія загалом.

2. Включеність дитини в сім'ю з дня її народження, формування саме в сім'ї перших уявлень про те, що добре і що погано, що таке добро і зло, коли дитина найбільшою мірою сприймає виховні впливи. Фактично сім'я є першою сполучною ланкою між людиною і суспільством, яка передає від покоління до покоління генетичний код, певні соціальні цінності, що на суб'єктивному рівні є ціннісними орієнтаціями членів сім'ї.

3. Безперервність і тривалість контакту людей різної статі, віку, з різним обсягом життєвого досвіду спричиняються до інтеріоризації дітьми зразків поведінки насамперед батьків і тільки потім — людей поза сім'єю.

4. Переважно емоційний характер зв'язків між членами сім'ї, що базуються на любові і симпатії, створює сприятливу основу для спрацьовування таких неусвідомлюваних дитиною соціально-психологічних механізмів впливу, як наслідування, навіювання, психічне "зараження". При цьому забарвленість емоційних контактів впливає на формування почуття задоволення (незадоволення) собою і оточенням [12, с.221].

До характеристик, що визначають особливості соціалізації в сім'ї, зараховують:

- w соціально-демографічну структуру сім'ї (соціальне становище членів сім'ї, професійний статус батьків, стать, вік, кількість членів сім'ї, наявність різних поколінь);
- w превалюючий психологічний клімат, емоційну настроєність сім'ї;
- w тривалість і характер спілкування з дітьми;
- w загальну і, зокрема, психолого-педагогічну культуру батьків;
- w зв'язок сім'ї з іншими спільнотами (школою, родичами тощо);
- w матеріально-побутові умови.

Психологічний аналіз сім'ї як малої соціальної групи, умов і механізмів її функціонування передбачає вивчення ціннісних орієнтацій подружжя, які є одним з конституюючих сім'ю чинників, що регулює взаємини подружжя, визначає їх ставлення один до одного, до дітей, інших людей, навколишнього світу взагалі. Розбіжності в індивідуальних системах ціннісних орієнтацій подружжя є головною перешкодою інтеграції сім'ї, її повноцінного функціонування. Гострі конфлікти, що виникають на цьому ґрунті, роблять неможливим нормальне внутрісімейне спілкування і створюють небезпеку для існування родини.

На особистість дитини особливо впливає стиль її стосунків з батьками, що лише частково зумовлюється їх соціальним становищем.

Як відомо, існує кілька автономних психологічних механізмів соціалізації, за допомогою яких батьки впливають на своїх дітей. Це насамперед ідентифікація і наслідування, у процесі яких діти засвоюють соціальні норми поведінки, ціннісні орієнтації, беручи приклад з батьків, прагнучи стати такими, як вони. При цьому наслідування супроводжується певними очевидними діями, тоді як ідентифікація передбачає ототожнення дитини з батьками на основі сильного емоційного зв'язку з ними.

Крім того, батьки впливають на своїх дітей через механізм підкріплення: заохочуючи поведінку, що вважається правильною, і караючи дитину за порушення правил, батьки поступово вкорінюють у її свідомість систему норм, зокрема це проявляється у високо статусних підлітків [12, с.222].

Батьки можуть використовувати різні засоби заохочення — соціально-психологічні (наприклад, похвала) чи матеріальні (винагороди, привілеї). При цьому похвала батьків, з якими дитина перебуває у дружніх стосунках, як правило, дієвіше, ніж похвала батьків байдужих, холодних. Ефект заохочення залежить також від того, як діти сприймають його. Якщо в разі очікування винагороди діти дотримуються вимог батьків, то у протилежному разі вони можуть не дотримуватись цих вимог. Аналогічно діти оцінюють похвалу. Якщо їх хвалять за все, що б вони не зробили, похвала перестає бути засобом заохочення.

Ефективні та неефективні засоби заохочення дітей наведено в табл.1.

Якщо потрібно покарати дитину за певну провину, це слід робити одразу після неї. При цьому необхідно бути суворим, але не жорстоким. Надто суворе покарання, як правило, викликає в дитини страх і озлобленість, вона починає уникати людини, що суворо поводить з нею, а в разі загострення стосунків може втекти з дому. Дослідження свідчать: правила поведінки, що нав'язуються через суворе покарання, діти засвоюють найменшою мірою. Покарання буде дієвішим, якщо пояснити дитині, за що її карають. Експериментально встановлено, що дитина швидше підкориться, якщо їй спокійно і дохідливо пояснити, чому вона має це робити, ніж без пояснень покарати за неслухняність.

Таблиця 1. Умови заохочення дітей батьками

Засіб заохочення	
ефективний	неефективний
Заохочення пропорційне до зусиль, витрачених дитиною	Заохочення не залежить від зусиль, витрачених дитиною
Батьки пояснюють, що саме варте заохочення	Заохочення в цілому
Заохочується досягнення певних результатів, що відповідають інтересам та індивідуально-психологічним можливостям дитини	Заохочується досягнення результатів взагалі, часто таких, що не відповідають інтересам та індивідуально-психологічним можливостям дитини
Досягнення дитини батьки оцінюють порівняно з її попередніми досягненнями	Досягнення дитини батьки порівнюють з досягненнями інших, орієнтуючи дитину на конкуренцію
Пов'язуючи досягнення з докладеними зусиллями, батьки показують можливість досягнень у майбутньому залежно від реалізації потенційних можливостей дитини	Досягнення дитини батьки пов'язують з наявністю здібностей дитини, сприятливими обставинами або з їх власними зусиллями
Батьки розвивають у дитини внутрішню	Заохочуючи, батьки спираються здебіль-

мотивацію досягнення успіхів у діяльності, тому дитина намагається розвинути відповідні вміння чи дістати задоволення від діяльності Батьки сприяють виявленню зацікавленості в досягненні нових успіхів, коли досягнуто попередніх результатів	шого на зовнішні стимули, тому дитина прагне успіху, щоб отримати винагороду, перемогти когось тощо Батьки відволікають від необхідності постійно працювати для досягнення успіхів
--	---

Важливою умовою дії механізмів впливу є авторитет батьків.

Розрізняють такі види авторитету:

- w формальний, що визначається особливостями соціальної ролі;
- w функціональний, що спирається на компетентність, ерудицію, досвід;
- w особистий, що залежить від особистісних якостей.

Авторитет батьків залежить від частоти і якості контактів з дитиною; інформованості про справи дитини; ступеня розуміння і рівня вирішення питань, що турбують дитину; активності в самовдосконаленні і вдосконаленні оточення.

Аналізуючи досвід сімейного виховання, А. Макаренко дійшов висновку: багато хто з батьків не розуміє значення свого авторитету для дітей. Іноді поведінка батьків призводить до формування помилкового авторитету. Наведемо основні його види.

- w Авторитет пригноблення. При цьому діти виростають або затурканими, безпорадними, або самодурами, відплачуючи за пригноблене дитинство, що часто зустрічається саме у високо статусних підлітків.
- w Авторитет чванства, коли батьки постійно вихваляються своїми заслугами, є зарозумілими у ставленні до інших людей. При цьому діти часто виростають хвалькуватими, не вміють критично ставитись до власної поведінки, цим пригноблюючи оточуючих однолітків і людей загалом.

w Авторитет підкупу, коли слухняність дитини "купується" подарунками, обіцянками. При цьому може вирости людина, привчена викручуватись, пристосовуватись, яка прагне одержати якнайбільше вигод тощо.

Справжній авторитет ґрунтується на любові, повазі до особистості дитини в поєднанні з високою вимогливістю до неї [12, с.223].

Сімейна соціалізація не зводиться до безпосередньої взаємодії дитини і батьків. Так, ефект ідентифікації може нейтралізуватись механізмом рольової взаємодоповнюваності (наприклад, у сім'ї працьовитих батьків незважаючи на добрий взірєць дитина може й не бути працьовитою, якщо сім'я не мала потреби виявляти цю якість).

Важливим є також механізм психологічної протидії, коли дитина, волю якої жорстко обмежували, може виявляти підвищений потяг до самостійності, а дитина, якій усе дозволяли, може вирости несамотійною.

І хоча неможливо однозначно виявити залежність конкретних властивостей особистості дитини від властивостей її батьків або ж від методів їхнього виховання, проте така залежність існує. При цьому різні сфери розвитку дитини пов'язані з різними проявами сімейних взаємин. Так, дослідники Ф. Кован і К. Кован виявили, що когнітивний розвиток дитини найсильніше корелює з особливостями її навчання у процесі спілкування в підсистемі "батько — дитина", а поведінкова сфера найбільшою мірою пов'язана з поведінкою батьків один щодо одного при спільній сімейній взаємодії.

Ці самі дослідники виявили гендерні залежності особистісних характеристик, стилю поведінки батьків і рівня розвитку дитини. Так, практично неможливо спрогнозувати ставлення батька до сина залежно від задоволеності батька шлюбом. Разом з тим незадоволеність батька шлюбом призводить до менших проявів ним позитивних емоцій до доньки. Задоволеність матері шлюбом, вірогідно, пов'язана з характером взаємодії як із синами, так із доньками [12, с.224].

Особливо важливими для розвитку особистості дитини є дві пари ознак, які визначають поведінку батьків: прийняття (тепло, любов) — неприйняття (ворожість), що задають емоційний тон стосунків, і терпимість (самостійність, воля) — стримування (контроль), що визначають переважаючий у сім'ї тип контролю і дисципліни.

За віссю "прийняття — неприйняття" в першому випадку основними засобами виховання є увага і заохочення; батьки орієнтовані насамперед на виокремлення позитивних якостей дитини, задоволені спілкуванням з нею, сприймають її такою, якою вона є. У другому випадку основними засобами виховання є суворість і покарання; батьки не сприймають своїх дітей (виокремлюють у них насамперед негативні риси), не дістають задоволення від спілкування з ними, часом виявляючи ворожість. Численними дослідженнями доведено перевагу першого підходу до виховання дітей.

Дитина, яка позбавлена любові, має менше можливостей для досягнення високої самоповаги, створення стійкого, позитивного Я-образу, побудови теплих стосунків з іншими людьми. Вивчення особистості людей, які страждають на невротичні розлади, відчувають труднощі у спілкуванні та професійній діяльності, свідчить про те, що всі ці явища набагато частіше виявляються в людей, яким у дитинстві бракувало батьківської уваги і тепла.

Недоброзичливість або неухважність, мало того, жорстоке поводження батьків із дітьми викликає в останніх неусвідомлювану ворожість, що спрямовується зовні (наприклад, трансформується в агресивні дії не тільки проти батьків, а й проти сторонніх людей) або всередину і виявляється в почутті провини, тривоги, низькій самоповазі тощо.

За віссю "тривожність — стримування" в першому випадку батьки впливають на дитину через похвалу, пояснення їй наслідків її дій, обґрунтовують свої вимоги. У другому випадку тактика стримування припускає застосування батьківської влади через наказ, насильство, фізичне покарання, батьківський контроль над бажаннями дитини [12, с.225].

Психолог Д. Баумрінд виявила три моделі поведінки дітей залежно від

особливостей поведінки батьків:

- w модель I — діти з високим рівнем незалежності, зрілості, упевненості в собі, активності, стриманості, допитливості, доброзичливості, які вміють розбиратися в оточенні;
- w модель II — діти, недостатньо впевнені в собі, замкнені й недовірливі;
- w модель III — діти, не впевнені в собі, не виявляють допитливості і не вміють стримуватись.

Здійснивши дослідження, Д. Баумрінд вирізняла чотири показники поведінки батьків, що впливають на формування у дітей певних рис (рис.1):

- w контроль — високий бал за цим показником означає істотний вплив батьків на діяльність дітей, послідовність у висуванні до них вимог;
- w вимога зрілості — високий бал за цим показником свідчить про те, що батьки висувають вимоги, що сприяють формуванню у дітей зрілості, незалежності, самостійності, високого рівня здібностей в інтелектуальній, соціальній та емоційній сферах;
- w спілкування — високий бал за цим показником означає, що батьки орієнтовані на переконання дитини, обґрунтування своїх вимог, готовність вислухати думку дитини;
- w доброзичливість — високий бал за цим показником свідчить про зацікавленість батьків у розвитку дитини (похвала, радість від успіхів дитини), тепле ставлення до дитини (любов, турбота).

Отже, виокремлено три моделі поведінки батьків, пов'язані з фактором контролю, що відповідають моделям поведінки дітей:

- w модель авторитетного батьківського контролю — відповідає моделі I поведінки дітей;
- w авторитарна модель — відповідає моделі II;
- w поблажлива модель — відповідає моделі III. При цьому адекватний контроль з боку батьків, що відповідає моделі I, припускає поєднання емоційного сприйняття з великою кількістю вимог, що висуваються

до дитини, їх зрозумілістю, несуперечливістю і послідовністю.

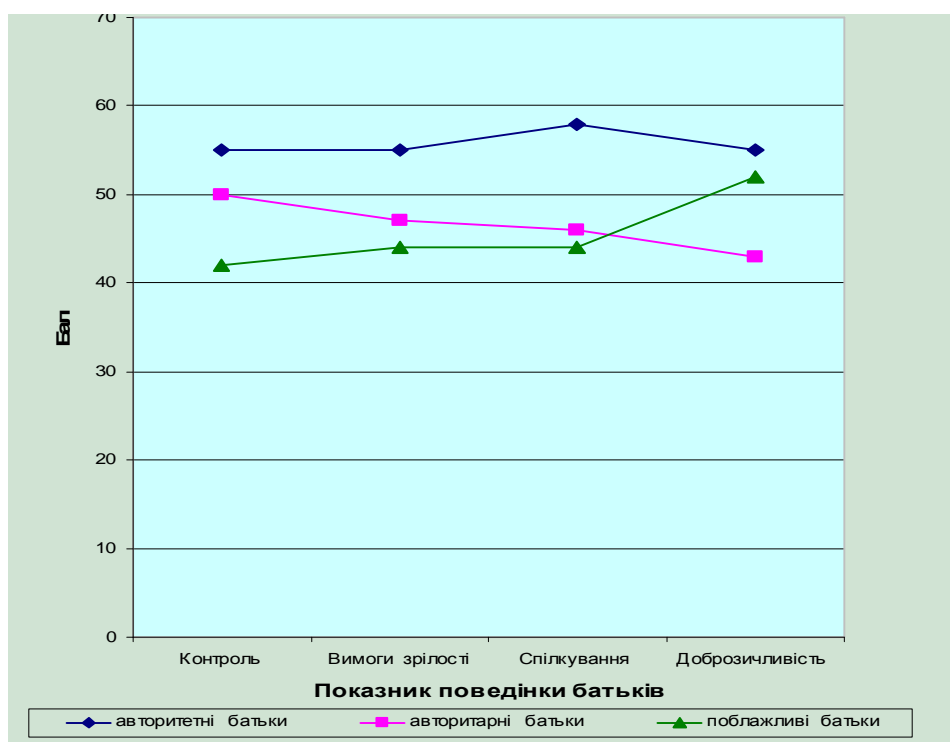

Рис. 1. Групи батьків відповідно до моделей поведінки дітей

Для дітей батьків, які застосовують адекватний контроль, характерні добра адаптованість до оточення і спілкування з однолітками; ці діти активні, незалежні, ініціативні, доброзичливі.

Сукупність установок батьків, їх емоційного ставлення до дитини, сприйняття дитини батьками і відповідних способів поводження з нею утворюють стиль сімейного виховання [12, с.226].

Психолог Е. Шефер розрізняє кілька стилів сімейного виховання, що пов'язані, на нашу думку, з авторитарним, ліберальним і демократичним стилями (рис. 2).

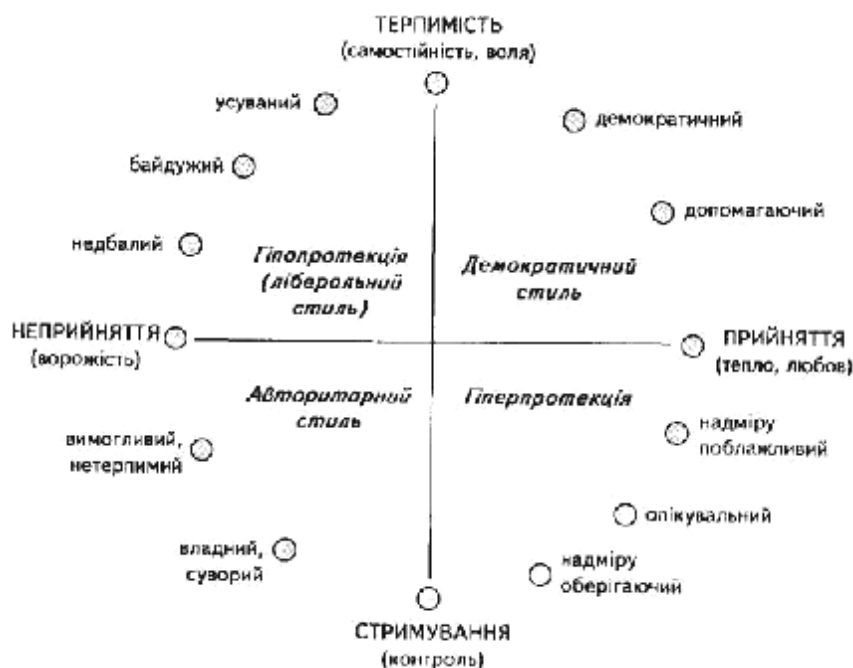

Рис. 2. Стилi сімейного виховання

Оптимальним для практики сімейного виховання вважається демократичний стиль, що характеризується високим рівнем вербального спілкування між дітьми і батьками; включеністю дітей в обговорення сімейних проблем; урахуванням їхньої думки; готовністю батьків у разі потреби прийти на допомогу дітям, одночасно з вірою в їх успішну самостійну діяльність, адекватним батьківським контролем. Відхилення від демократичного стилю в бік авторитаризму, ліберальної всюдозволеності чи надмірної центрації на дитині спричинює відповідні деформації її особистості.

РОЗДІЛ II. ФОРМУВАННЯ СТИЛЬОВИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

2.1. Психологічна допомога підліткам у вирішенні міжособистісних проблем

Освоєння норм поведінки, моралі, рольового репертуару часом супроводжується соціальними конфліктами і внутрішніми переживаннями. Прагнення підлітка зайняти нове місце у стосунках із людьми, прагнення до самоствердження й дорослості не завжди набуває культурно адекватних форм вираження.

Ці обставини, з одного боку, породжують численні складності в житті підлітка, з іншого — є головною умовою його особистісного становлення, найважливішим аспектом якого є вибір власних орієнтирів, мети і, нарешті, змісту свого життя [13, с.3].

Ефективність корекції труднощів спілкування цієї вікової групи багато в чому залежить від точності виявлення факторів, які провокують міжособистісні проблеми молодих людей, що припускає знання психологом-консультантом спектра можливих комунікативних ускладнень і особливостей їхніх проявів у період юнацтва. Відзначимо основні з них.

Труднощі спілкування в підлітковому віці багато в чому зумовлені суперечливістю молодих людей, амбівалентністю їхніх прагнень і бажань. Так, нестійкість самооцінки може виражатися в коливаннях між демонстрацією навмисної впевненості і проявом сором'язливості, впливати на динаміку рівня амбіцій. Невивіреність моральних орієнтирів часто виявляється в перепадах між альтруїзмом і егоїзмом, тонкою чутливістю в одних ситуаціях і емоційною глухотою, що межує із бездушністю, в інших. Емоційна нестійкість може провокувати несподівані зміни настрою, впливати на ступінь контактності. Різкий перехід від вираженої потреби у спілкуванні до замкнутості — не рідкість для підлітка. Становлення індивідуальності поступове і суперечливе. Ця дисгармонійність, незрілість особистості підлітка багато в чому спричиняє проблеми у стосунках з однолітками,

вчителями, батьками [13, с.4].

Багато міжособистісних проблем юнацтва є наслідком недостатнього врахування молодими людьми соціально-культурного контексту взаємин. Іноді підліток, діючи за власною логікою, ігнорує смисли й значення, закріплені в культурі за тими або іншими аспектами взаємодії між людьми. Такою поведінкою юнак або дівчина ставить себе за межі загальноприйнятого розуміння подій. Це відбувається часом навіть не через незнання норм поведінки як таких, а через невміння виокремлювати в реальній ситуації аспект стосунків, оцінити його, співвіднести з культурною нормою. На цьому віковому етапі подібні неточності й помилки у сприйнятті й інтерпретації різних аспектів міжособистісних ситуацій вказують на недостатню сформованість понятійного мислення у сфері взаємин. Також можна говорити про недолік розвитку в молодих людей навичок оперування значеннями різних соціальних ситуацій відповідно до культурного контексту.

Значна проблематизація буває у підлітків, для яких характерні: слабка рефлексія різних аспектів міжособистісної взаємодії — потреб і очікувань інших людей, нюансів рольових ситуацій, причинно-наслідкових взаємозв'язків реакцій своїх і партнера. Взаємини молодих людей часто порушені через невміння виражати власні почуття без ризику викликати в оточення ворожі й інші захисні реакції.

Особливо ускладнені стосунки у хлопців з явно вираженим егоцентризмом, зниженою чутливістю до прохань і проблем інших, а також у тих, хто пред'являє партнерам по спілкуванню завищені вимоги, має нереалістичні очікування, схильний до вразливості, упертості, агресивності.

Власлива цьому віку спонтанність поведінки нерідко ускладнює міжособистісну ситуацію підлітків, виявляючи в багатьох випадках недостатню продуманість дій, а точніше — небажання й невміння думати про наслідки своїх учинків. Порушена функція прогнозу нерідко призводить до проблем, на подолання яких особистісних резервів у молодих людей не вистачає. Складності взаємин нерідко породжують у підлітків переживання,

пов'язані з відчуттям відкинутості або незадоволеності реальним статусом у групі, незадоволеності собою, непевності, підвищеної вразливості. Пережиті труднощі можуть викликати відчуття особистої неспроможності, зниження самооцінки, провокувати реакцію уникання проблемної ситуації. Подібна тенденція, у свою чергу, призводить до обмеження спілкування, перешкоджає знаходженню досвіду й навичок взаємодії, зрештою редукуючи активність підлітка загалом [13, с.4].

Є й інший варіант — підліток украй активний, але часто його поведінка неадекватна ситуації, що налаштовує проти нього оточення, проблематизує взаємини. Сам підліток у таких ситуаціях зазвичай впевнений у своїй правоті, здивований нездатністю інших зрозуміти необразливість його намірів або їхню справедливість. Невдоволення дорослих або однолітків подібними формами прояву сприймається й інтерпретується молодою людиною як недоброзичливість і упередженість щодо нього. Хлопці з таким сприйняттям готові активно й жорстко відстоювати себе в будь-якій проблемній ситуації, при цьому болісно переживаючи несприйняття і відкинутість.

Як показує досвід, більшість проблемних ситуацій юних клієнтів розташовуються між цими двома полюсами, утворюючи широкий діапазон явищ, що включають складне переплетення індивідуальних особливостей молодих людей, соціальних обставин, у яких вони перебувають, і конкретних ситуацій.

Труднощі взаємодії підлітків з навколишніми людьми розглядаються сучасними дослідниками як результат внутрішніх і зовнішніх протиріч, властивих цьому віку. Зовнішніми факторами, що впливають на підлітка, є вимоги батьків, учителів, групи однолітків, моральні норми, обов'язки; індивідуальними особливостями самого підлітка, що визначають його стосунки, можна вважати властиві йому ціннісні орієнтації, мотиви, інтереси, потреби [13, с.5].

Зіткнення зовнішніх і внутрішніх факторів можуть призводити до таких складностей як протиріччя між потребою в самоствердженні й можливістю її

задовольнити, сприйняттям підлітком себе як дорослого й поведінкою дорослих до нього, як до дитини," між самооцінкою й оцінкою групи, вимогою групи й індивідуальними установками.

Прояв подібних невідповідностей виявляється, приміром, у тім, що нерідко хлопець прагне бути, як всі, і водночас шукає нагоди виразити свою унікальність і неповторність; відстоює самостійність і потребує допомоги й підтримки; сподівається на розуміння з боку оточення — собі ж не завдає клопоту зрозуміти інших; дотримується строгих норм моралі при аналізі вчинків інших і може істотно знижувати ці ж норми щодо себе.

Уміння психолога ідентифікувати труднощі спілкування юного клієнта в контексті його проблемної ситуації особливо важливо, оскільки самі підлітки, через ще недостатньо розвинені навички самоаналізу й рефлексії, у багатьох випадках не можуть досить точно описати свій стан, мотиви поведінки й, тим більше, не бачать власного внеску в проблематизацію стосунків [13, с.5].

Наприклад, егоїстична етична орієнтація високо статусних підлітків може виявлятися в корисливих і маніпулятивних установках і супроводжуватися слабкою рефлексією свого внеску в ускладнення взаємин. При цьому цілком можливо, що підліток добре володіє засобами соціальної взаємодії, тобто досить комунікабельний, орієнтований у рольових аспектах і т.д. У цьому випадку серйозного опрацювання потребує морально-етична сфера підлітка й перцептивно-рефлексивна сторона його взаємин з іншими.

Можливий ще й такий варіант маючи складності у співвідношенні своїх інтересів з інтересами інших людей (через підвищену вимогливість до партнера або власну поступливість) підліток може часто відчувати образ, відчуження і, як наслідок, труднощі в розвитку стосунків. У цьому випадку на початковому етапі роботи особливу увагу варто приділити емоційній та потребово-мотиваційній сфері підлітка.

Можливі випадки, коли підліток добре орієнтований у стосунках у плані розуміння соціокультурних аспектів ситуації, вибору власної позиції, однак

має труднощі поведінкового характеру через недостатнє володіння комунікативними навичками, стратегіями розв'язання проблемних ситуацій. У цьому випадку більша частина роботи може бути присвячена вдосконалюванню засобів соціальної взаємодії [13, с.5].

Перераховані аспекти орієнтацій і особливостей підлітків, що детермінують психологічні складнощі у сфері взаємин цієї вікової групи, на наш погляд, можуть бути для психолога засобом первинної концептуалізації проблемної ситуації клієнта, а також сприяти адекватному вибору пріоритетних напрямків психокорекційної роботи.

2.2. Методи формування культури спілкування

В основу виховної роботи з формування у молодших підлітків культури спілкування як чинника їх соціалізації мають бути покладені сучасні педагогічні технології, а також ідея цілісності виховного процесу, що реалізується шляхом застосування комплексного підходу.

Поняття «педагогічна технологія» охоплює і чітко відображає весь ланцюжок упорядкованих кроків, що здійснюються у виховному процесі, реалізація якого вимагає переосмислення вихідних ідей, ціннісних орієнтацій, цільових установок, усієї сукупності методів виховання, передумов організації самостійної роботи, методики проведення занять з учнями, систему контролю, обліку, оцінювання результатів діяльності школярів [11, с.5].

Сучасна технологія виховання передбачає передусім нові взаємини вчителя та учнів, що ґрунтуються на широкому впровадженні особистісно орієнтованого підходу, перенесенні основної частки реалізації його завдань на самостійну діяльність школярів, створення умов, які сприяли б систематичному, активному оволодінню ними необхідними знаннями і навичками.

Сьогодні у сфері виховання все більшого значення набуває потреба в розвитку особистісної «Я-концепції» дитини, формування у неї шанобливого ставлення як до власного життя, так і до життя іншої людини, підготовка її до

нових соціальних умов майбуття тощо. Звідси основна мета виховних технологій убачається у переході від накопичення інформації (репродуктивна діяльність) до набуття вмінь і навичок розв'язання проблемних завдань, ситуацій (продуктивна діяльність). Тобто виховний процес має будуватися таким чином, щоб педагог міг приділити належну увагу формуванню особистісного «Я» кожного учня й паралельно з цим розвивати систему спільної колективної діяльності; він повинен «бути сконцентрований на учневі, на розвитку його індивідуальності як у системі колективних стосунків, так і під час проведення індивідуальної виховної роботи» (Р.Немов), передбачати «формування і розвиток у дитини особистісних цінностей» (І.Бех).

Грунтуючись на цих ідеях, за основу виховної роботи з формування у підлітків культури спілкування доцільно взяти комплекс особистісно орієнтованих технологій, які висувають у центр виховної системи особистість дитини, акцентуючи увагу на необхідності створення комфортних, безконфліктних і безпечних умов її розвитку, реалізації природних потенціалів. Особистість дитини у цій групі технологій — не тільки суб'єкт виховання, а й пріоритетний суб'єкт, який виступає метою виховної системи, а не засобом досягнення якоїсь іншої мети.

Комплексність — це єдність цілей, завдань, змісту, методів і форм виховного впливу і взаємодії, яка виконує одночасно кілька функцій:

- 1) орієнтує побудову процесу виховання на цілісну особистість;
- 2) сприяє всебічному розвитку особистості, котрий є результатом комплексного вирішення виховних завдань;
- 3) сприяє гармонійному розвитку особистості;
- 4) сприяє ефективності виховання, підвищує його результативність

Обов'язкового втілення потребують також методики, що базуються на принципах діяльнішого підходу і спрямовуються на забезпечення єдності слова і діла. Враховуючи вікові особливості учнів молодшого підліткового віку, варто широко впроваджувати різноманітні ігрові методики [11, с.6].

З-поміж організаційних форм, які рекомендується застосовувати у виховному процесі, назовемо такі, як виховні години, збори, бесіди, ігри, колективні справи, творчі завдання тощо.

У процесі роботи необхідно створити умови для створення в учнів певної бази теоретичних знань, які стали б тим підґрунтям, без якого не може не тільки сформуватися будь-яка якість, а й виявитися будь-яка дія.

З цією метою можна використовувати різні вербальні форми активізації спілкування.

Розповідь — невелике викладення будь-якої події. Як завуальована форма педагогічної вимоги розповідь у прихованому вигляді має містити соціально-культурні норми моральної поведінки і спілкування. Змістом розповідей можуть бути події реального життя, фрагменти з художніх творів, казок, вистав. Такі розповіді допомагають дітям зрозуміти, наприклад, відмінні якості певних правил взаємодії і спілкування.

Аналогія — вказівка на подібність явищ, предметів, понять, поведінки та стосунків дітей. Використання образної літературної та життєвої аналогії стане для дітей яскравим, цікавим матеріалом. Як аналогії можуть бути використані фрази на зразок: «Мені це нагадує ось який випадок з мого життя...».

Запитання-звернення мають за мету ініціювати мислення й процес одержання інформації. Такою формою варто користуватися у випадках, коли підлітки здатні звітувати про свої вчинки, оцінити й порівняти своє ставлення і власну поведінку з нормою, що існує в суспільстві. Це, наприклад, запитання такого змісту: «Як би ви вчинили на моєму місці?» [11, с.6].

Здивування — зворотна емоційна реакція вчителя на несподіваний учинок (поведінку) учня. Таке здивування спрямовується на стимулювання дитини до переоцінки, переосмислення власної позиції. Здивування демонструє учням нерозуміння їхніх дій, містить своєрідну оцінку їхнього вчинку як несподіваного й нелогічного. Тут варто задіяти парадигми такого

змісту: «Хіба таке можливе?», «Я не можу повірити...» тощо.

Натяк як своєрідна вказівка сприяє виробленню у молодших підлітків самостійної здогадки. При цьому рішення, розв'язання конкретного завдання або ситуації не підказується відкрито, а тільки мається на увазі. Знаходження відповіді, зазвичай, приходить до дітей раптово, як відкриття, і тому має більший ефект. Іноді механізмом побудови натяку може бути своєрідне тлумачення події. Так, обговорюючи конкретний випадок, наприклад, сварку двох хлопчаків, можна зауважити: «Як добре, що я не втрутилася у сварку і не припинила її, а то Микита з Вадимом не змогли б з'ясувати свої стосунки». Таке зауваження може стати початком дискусії, у процесі якої учні зможуть краще усвідомити правило культури спілкування — треба уважно вислухати свого товариша, а якщо не погоджуєшся з ним, спробувати спокійно довести хибність його міркувань, а в результаті сварки ніколи не вдається дізнатися про позицію один одного (адже ті, хто сваряться, зазвичай, не слухають партнера і чують лише себе). Краще спробувати спокійно з'ясувати причину тих фактів, які викликали невдоволення [11, с.6].

У нагоді стануть також невербальні форми подання вимог щодо культури спілкування.

Пауза підсилює акцент, привертає увагу, надає можливість для самостійної регуляції свого стану й поведінки. Іноді доводилося тримати паузу, аж доки вимога не виконувалася.

Міміка як засіб відтворення внутрішнього душевного стану, емоційного переживання.

Застосування розповіді є обов'язковим на початковому етапі формування культури спілкування, коли учні ще не мають достатнього обсягу знань, і має передбачати:

- повідомлення знань щодо певних ідей, які ще невідомі підліткам;
- роз'яснення певних теоретичних положень;
- моральну оцінку конкретних дій, учинків з метою надання дітям допомоги у виборі правильної лінії поведінки та спілкування.

При цьому йдеться не про звичайне вивчення теоретичного матеріалу та його запам'ятовування, а про розкриття суттєвих зв'язків і залежностей у тій інформації, що подається, відкриття і встановлення певних закономірностей між явищами.

Водночас слід враховувати, що формування вмінь і навичок культури спілкування не відбувається автоматично, у міру засвоєння інформації. Тут необхідні цілеспрямовані дії, які б спонукали школярів користуватися набутими знаннями як засобом орієнтації у дійсності. Тому, поряд із розповідями, поясненнями і роз'ясненнями (словесними засобами, що мають на меті забезпечення відповідного рівня теоретичної підготовки), рекомендуємо застосовувати евристичні бесіди, організовуючи їх таким чином, щоб до участі в обговоренні залучалося якомога більше підлітків, особливо тих, які характеризуються низьким рівнем сформованості компонентів культури спілкування. Бесіда — один з активних засобів формування належного емоційно-оцінного ставлення до подій, учинків, проблемних ситуацій і створення передумов для прояву набутого морального досвіду в діяльності й міжособистісному спілкуванні [11, с.5].

Особливість цього методу виховання полягає в тому, що під час евристичної бесіди не повідомляють готові знання, а за допомогою належним чином сформульованих запитань учні орієнтуються (на основі вже наявних у них знань, спостережень, особистого життєвого досвіду) на засвоєння нових понять, формулювання висновків і правил. Досягнення такої мети можливе, коли за допомогою введення у зміст бесіди проблемних запитань створюється суперечлива ситуація, на розв'язання якої спрямовують мислительні дії молодших підлітків. При цьому слід зважати на те, що запитання набуває проблемного характеру за умов, якщо:

- має логічний зв'язок як із засвоєними раніше поняттями й уявленнями, так із тією інформацією, що має бути засвоєна;
- містить у собі пізнавальні труднощі й окреслює межі між відомим і невідомим;

- викликає здивування під час зіставлення нового з уже відомим, незадоволеність наявним обсягом знань, умінь, уявлень і цінностей.

З-поміж основних вимог, які висуваються до змісту бесіди, слід вказати на такі:

- використання морально-етичної інформації, роз'яснення норм і правил міжособистісного спілкування;
- добір запитань, які б викликали учнів на розмову, аналіз і оцінку запропонованої їм ситуації;
- забезпечення зв'язку матеріалу з реальним життям, із проблемами учнів молодшого підліткового віку;
- вирішення моральних завдань; створення ситуацій, котрі б сприяли вправленню дітей у культурно «оформленому» спілкуванні.

Процес виховання набуває ефективності, якщо його зміст детермінується поступовим ускладненням цілей, їх поглибленням і розширенням. Це має свій вияв у якісних принципових змінах, що визначаються переходом особистості на вищий, більш самоорганізований рівень діяльності [11, с.6].

Базуючись на такому підході, подальша робота має набувати дещо складнішого характеру: до її змісту слід вводити різноманітні вправи, які передбачали б не тільки засвоєння учнями певного обсягу теоретичного матеріалу, а й оцінювання запропонованого їм змісту, прояв власного ставлення до проблеми, прийняття рішення про спосіб своєї поведінки в конкретній ситуації. Підлітків треба спрямовувати на висловлення думок щодо розв'язання завдання, їх мотивування, обґрунтування причин, що зумовили саме цей вибір. Під час проведення виховної роботи з формування у підлітків культури спілкування необхідно звертати увагу на розвиток у них емоційного ставлення до морально-етичних принципів, на основі яких будуються їхні взаємини з іншими людьми, розвивається відповідне сприйняття подій, учинків, явищ. Для розв'язання цього завдання вчителю слід враховувати два основні аспекти. Перший із них має передбачати формування у школярів емоційної орієнтації на іншу людину, а другий —

забезпечення експресивної виразності спілкування, що дає змогу оволодіти мовою почуттів як засобом міжлюдських взаємин. Тут у нагоді може стати залучення учнів до участі в інсценізації літературних творів, насамперед казок, зміст яких відображає морально-етичні взаємини різних рівнів.

У казках яскраво змальовується доброта, щирість, турботливість; засуджується жорстокість, хвалькуватість, недбалість. У багатьох казках висміюються людські вади — погані риси характеру, показуються і всіляко схвалюються кращі людські якості. Усе це дає змогу ефективно використовувати казки у формуванні культури спілкування молодших підлітків, залучаючи їх до активної участі в подіях, про які йдеться в казці, спонукаючи до поцінування мовлення і вчинків її героїв.

Відомо, що переважна більшість дітей молодшого підліткового віку, так само, як і учні початкових класів, досить охоче реагує на пропозиції щодо виконання тієї чи іншої діяльності. Водночас не треба забувати і про нестійкість цієї особистісної якості, швидке переключення на щось інше. Для запобігання цьому рекомендуємо періодично стимулювати такі спонуки. Наприклад, дати завдання написати невеличкий твір на тему «З ким я сьогодні привітався», скласти коротеньку розповідь за запропонованим початком. Дослідження проблеми формування культури спілкування в учнів молодшого підліткового віку засвідчує, що в звичайних умовах дитячого буття нерідко простежуються розбіжності між правильним вербальним відтворенням моральних знань і реальною поведінкою. Досить часто означена розбіжність пояснюється недостатністю практичного досвіду особистості щодо втілення наявних у неї знань у власні поведінкові акти. З огляду на це виникає необхідність активізації цього аспекту виховного процесу. З цією метою варто урізноманітнювати інтерактивні технології, використовуючи вправи, рольові ігри, інсценізації, колективні творчі справи та ін [11, с.8].

При впровадженні таких методів роль учителя полягає в тому, щоб дати можливість кожному учню максимально використати власний досвід (наявні

знання, вміння і навички) таким чином, щоб мати змогу навчитися на досвіді іншого. При цьому вчителів слід дотримуватися таких «правил»:

- зважати на те, що учні потребують допомоги, а не оцінки;
- всіляко заохочувати дітей до пошуку адекватних, морально зумовлених рішень, а не нав'язувати їм готові моделі спілкування;
- виробити таке ставлення до учнів, коли кожний із них відчуває, що його поважають і цінують, а не маніпулюють ним, примушуючи обирати певний вид дій;
- забезпечити атмосферу емоційного комфорту (вільне висловлювання думок, ідей, здійснення дій і вчинків);
- пам'ятати, що кожна вправа, рольова гра є не алгоритмом, а моментом «переживання» досвіду певної поведінки [11, с.11].

На думку психологів, саме комунікативна культура є основою загальної культури особистості, оскільки допомагає створити її внутрішній світ. Багатьох хвилює сьогодні проблема зниження рівня комунікативної культури підлітків, в тому числі і високостатусних підлітків.

Під комунікативною культурою ми розуміємо сукупність умінь і навичок у сфері спілкування і законів міжособистісної взаємодії, які сприяють взаєморозумінню й ефективному вирішенню завдань спілкування. Комунікативну культуру розглядають також як сукупність трьох культуротворчих компонентів, а саме: емоційної культури (чи культури відчуттів), культури мислення і культури спілкування. На жаль, емоційної культури практично в навчальних закладах не вчать, та й батьки часто не надають великого значення розвитку емоційної сфери своєї дитини. Емоції ж, як відомо, впливають на всі компоненти пізнання: відчуття, сприймання, уяву, пам'ять і мислення. З емоціями також пов'язані вольові процеси. Настрій відображається на усвідомленні мотивів, прийнятті рішень і процесі досягнення мети.

Тому, з даної проблематики ми вирішили запропонувати тренінгові заняття для підвищення комунікативних умінь для підлітків (дод. 1).

ВИСНОВКИ

Підлітковий вік – період загальних змін організму. Глобальна перебудова організму послаблює старі стійкі системи, що зумовлює регресивні характеристики функціонування підліткового організму. Ця перебудова підвищує сприйняття організму до діяльності різноманітних факторів середовища і знижує його опір.

Підлітковий період як тимчасовий регрес розвитку зумовлює багато психологічних особливостей підліткової поведінки: емоційну нестійкість, роздратованість, підвищену стомленість, послаблену увагу, сприйняття, обробку інформації, підвищену агресивність, протиріччя потреб і бажань, особливо це спостерігається у високо статусних підлітків.

Загальний ріст особистості підлітка, розширення кола інтересів, розвиток самосвідомості, новий досвід спілкування із однолітками, наявність високопоставлених батьків – все це веде до інтенсивного росту соціально цінних переживань, таких як, співчуття чужому горю, схильність до безкорисних переживань, або навпаки до жорстокості, зневажливого, поверхневого ставлення до оточуючих.

В цей період підліток починає усвідомлювати свою особливість, і неповторність, в його свідомості відбувається поступова переорієнтація з зовнішніх оцінок на внутрішні.

Головна задача підліткового віку – набуття дорослості як у фізіологічному так і соціальному плані, а також якісну своєрідність мотивів і потреб, виникаючих в цей період. Тому особливо важливо в цей момент сформувати і виховати особистість підлітка з урахуванням всіх моральних, естетичних норм, цінностей. Важливу роль у цьому становленні дитини відіграє сім'я.

Сім'я, особливості взаємодії батьків і дитини багато в чому забезпечують (чи не забезпечують) успіхи дитини на подальших етапах її соціалізації.

Сучасна українська сім'я часто не має змоги повною мірою реалізувати свій виховний потенціал. Це спричинюється як особливостями суспільного виховання, так і негативними змінами всередині сім'ї: зниженням її стабільності, малодітністю, послабленням традиційної ролі батька, трудовою зайнятістю жінки та ін.

Особливо важливими для розвитку особистості дитини є дві пари ознак, які визначають поведінку батьків: прийняття (тепло, любов) — неприйняття (ворожість), що задають емоційний тон стосунків, і терпимість (самостійність, воля) — стримування (контроль), що визначають переважаючий у сім'ї тип контролю і дисципліни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бернс Р. Развитие «Я»-концепции и воспитание. – М.: Прогресс, 1986. – 420с.
2. Бех І.Д. Виховання особистості: У 2 кн. – Кн. 2: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. – К.: Либідь, 2003. – 344с.
3. Бугай Н.І. Мовний етикет українців: традиції і сучасність. – К.: Рідна мова, 1998. – 476с.
4. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посіб. / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. – К.: Просвіта, 2001. – 416с.
5. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Просвіта, 2001. – 416 с.
6. Григорьева Т.Г., Линская Л.В., У сольцева Т.П. Основы конструктивного общения. Методическое пособие для преподавателей. – Новосибирск: Узд-во Новосиб. ун-та; М.: Совершенство, 1997. – 171с.
7. Заброцький М.М. Основи вікової психології. Навчальний посібник. — Тернопіль: Навчальна книга - Богдан, 2004. – 112с.
8. Заброцький М.М. Основи вікової психології. Навчальний посібник. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2004. – 112с.
9. Куница В.Н., Казаринова Н.В., Погольша В.М. Межличностное общение. Ученик для вузов. – СПб.: Питер, 2001. – 544с.
10. Лозниця В.С. Психологія і педагогіка: основні положення. Навчальний посібник для самостійного вивчення дисципліни. – К.: «Екс об», 2003. – 304с.
11. Міжособистісне спілкування підлітків. Методичні рекомендації // Шкільний світ. – 2007. - № 17. – С. 2-11.
12. Наталія Бодрик. Тренінг комунікативних умінь для підлітків // Психолог. – 2007. - № 25-27. – С. 33-41.
13. Наталія Журавльова. Психологічна допомога підліткам у вирішенні

міжособистісних проблем // Психолог. – 2008. - № 12. – С. 3-9.

14. Наш проблемный подросток: понять и договориться / Под ред. Л.А. Регуш. – СПб.: Узд-во РГПУ им. А.И. Герцена; Изд-во «Союз», 2001. – 191.
15. Обозов Н.Н Психология межличностных отношений. – К., 1990.
16. Осьмак Л.П. Ціннісні уявлення і самоствердження підлітків // Рідна школа. – 1992. - № 3. С. 55-60.
17. Психология личности. Словарь справочник. К., 2001. – 320с.
18. Психология подростка. Учебник. Под редакцией члена-корреспондента РАО А.А. Реана – СПб.: «прайм-ЕВРО-ЗНАК», 2003. – 480 с.
19. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; за ред. Ю. Л. Трофімова. – 4-те вид., стереотип. – К.: Либідь, 2003. — 560 с.
20. Собчик Л.Н. Диагностика межличностных отношений. Модифицированный вариант интерперсональной диагностики Т. Лири. Методическое руководство / Серия «Методы психологической диагностики». Выпуск 3. – М., 1990. – 448с.
21. Степанов О. М., Фіцула М. М. Основи психології і педагогіки: Посібник. – К.: Академвидав, 2003. – 504 с.
22. Т. Лучина. Формування емоційної культури підлітків // Шкільний світ. – 2006. – № 43. – С. 6-7.
23. Чмут Т.К., Чайка Г.Л. Етика ділового спілкування: Навч. посіб. – 3-тє вид., стер. – К.: Вікар, 2003. – 223с.

Тренінг комунікативних умінь для підлітків

Мета тренінгу: створення сприятливого психологічного клімату в підлітковому колективі.

Завдання тренінгу:

1. Формування в підлітків умінь спілкуватися.
2. Спрямованість процесу спілкування на співрозмовника:
 - врахування індивідуальних особливостей співрозмовника;
 - умінь правильно визначати психічний стан співрозмовника, передбачати його реакцію;
 - здатність вибрати відповідний спосіб спілкування;
 - прагнення пізнати й зрозуміти, не тільки слухати, але й чути співрозмовника.

Кількість учасників: 10 — 15 осіб, що мають потребу у спілкуванні з ровесниками або труднощі в спілкуванні з оточуючими.

Методи: тестування підлітків, рольова гра, дискусія, мозковий штурм, обговорення поданої інформації, розгляд реальних проблемних ситуацій учасників тренінгу.

ЗАНЯТТЯ 1

Мета: ознайомити учнів із психологічними особливостями підліткового віку; про-діагностувати характерологічні особливості підлітків; визначити психічні стани, властивості та особливості саморегуляції підлітків.

Структура заняття

1. Знайомство.
2. Визначення запитів та очікувань учасників тренінгу.
3. Повідомлення теми й мети тренінгу.
4. Обговорення правил групової роботи.
5. Інформація ведучого про психологічні особливості підліткового віку.
6. Діагностика характерологічних особливостей особистості підлітка

(особистісний опитувальник Айзенка).

7. Обговорення та рефлексія.

ЗАНЯТТЯ 2

Мета: визначити відхилення в розвитку рис характеру підлітків.

Структура заняття

1. Інформація ведучого про особливості характеру підліткового віку.
2. Діагностика характеру підлітків. Опитувальник для Ідентифікації типів акцентуацій характеру в підлітків (модифікація С.Подмазіна).
3. Обговорення результатів діагностики та рефлексія заняття.

ЗАНЯТТЯ 3

Тема: Товарииськість як властивість особистості.

Мета: виявити здатність до товарииськості в підлітків та діагностувати рівень потреби в спілкуванні, комунікативні навички й уміння.

Структура заняття

1. Інформація ведучого. Товарииськість розглядається як єдність трьох компонентів: потреби в спілкуванні; гарного емоційного самопочуття до, під час і після спілкування; комунікативних навичок, умінь.
2. Вивчення товарииськості підлітків (анкета вивчення товарииськості, опитувальник «Потреба у спілкуванні»).
3. Обговорення та рефлексія.

АНКЕТА ВИВЧЕННЯ ТОВАРИСЬКОСТІ (модифікація В. Кан-Калика)

Мета: виявити рівень товарииськості в підлітків.

Інструкція: необхідно відповісти на запропоновані питання «так» (+) чи «ні» (—).

1. Чи відчуваєте ви потребу в спілкуванні з людьми?
2. Чи хочеться вам бути в колективі, чи, навпаки, відчуваєте задоволення, перебуваючи на самоті?
3. Чи є у вас прагнення, зустрівши на вулиці знайомого, поговорити з ним?
4. Чи багато у вас хороших знайомих?

5. Як ви гадаєте, чи отримують ваші знайомі задоволення від спілкування з вами?

6. Чи легко ви знайомитеся?

7. Чи буває у вас так, що від постійного спілкування хочеться побути на самоті, але через певний період часу ви знову відчуваєте потребу в спілкуванні з людьми?

8. Чи думаєте ви про своїх однокласників у вільний від навчання час?

9. Чи виникає у вас під час канікул потреба в спілкуванні з однокласниками?

10. Чи впливає майбутній процес спілкування з однокласниками на ваше самопочуття протягом дня?

11. Для вас має значення те, як вас зустрічають однокласники перед початком занять?

12. Чи можете ви легко перебороти роздратування стосовно недисциплінованих дітей?

13. Чи переживаєте ви, коли стосунки з класом не складаються?

14. Чи виникає у вас потреба поговорити з однокласниками, якщо ви просто зустрічаєте їх на вулиці?

15. Якщо ви розсердилися на учня, чи довго триває ваше роздратування?

Обробка й інтерпретація результатів

— кожна відповідь «так» оцінюється в 1 бал;

— підрахувати загальну суму балів;

— від 0 до 5 балів — низький рівень товариськості; від 6 до 10 — середній; від 11 до 15 — високий.

ОПИТУВАЛЬНИК «ПОТРЕБА В СПІЛКУВАННІ»

Мета: діагностувати рівень потреби в спілкуванні.

Інструкція: запропоновані твердження оцініть відповідно до вашої поведінки в ситуаціях спілкування, поставивши поряд із номером знак «+» чи «—».

1. Я можу приборкати свої бажання, якщо вони суперечать бажанням

моїх товаришів.

2. Мені подобається виявляти свою прихильність.
3. Я більше дбаю про свій вплив на людей, аніж про дружбу.
4. Я відчуваю щодо своїх друзів більше прав, аніж обов'язків.
5. Коли я дізнаюся про успіх мого товариша, у мене чомусь погіршується настрій.
6. Мене тішить можливість комусь чимось допомогти.
7. Мої турботи зникають, коли я перебуваю серед ровесників.
8. Мої друзі мені страшенно набридли.
9. Коли я виконую важливу роботу, присутність людей мене дратує.
10. Навіть будучи «притиснутим до стіни», я говорю лише ту частину правди, яка, на мою думку, не зашкодить моїм друзям і знайомим.
11. У важкій ситуації я більше думаю не стільки про себе, скільки про близьку мені людину.
12. Неприємності друзів викликають в мене таке співчуття, що я можу занедужати.
13. Мені приємно допомагати іншим, навіть якщо цей клопіт шкодить мені.
14. З поваги до товариша я можу погодитися з його думкою, навіть якщо він не має рації.
15. Мені більше до вподоби пригодницькі оповідання, ніж оповідання про кохання.
16. Сцени насильства в кінофільмах мені не подобаються.
17. На самоті відчуваю напруженість та тривогу більше, ніж коли знаходжуся серед людей.
18. Я вважаю, що спілкування приносить радість.
19. Мені шкода безпритульних собак та кішок.
20. Я хочу мати менше друзів, тому що, якщо мати, то тільки близьких.
21. Я люблю бувати серед людей.
22. Я довго переживаю після сварки з близькими.

23. У мене набагато більше близьких друзів, аніж у інших.

24. Мене цікавлять власні досягнення, а не дружба.

25. Я більше довіряю своїй власній інтуїції та своїй власній думці про людей, ніж судженням про них інших людей.

26. Я надаю більшого значення матеріальному благополуччю й престижу, ніж радості спілкування з приємними людьми.

27. Я співчуваю людям, які не мають близьких друзів.

28. Спілкуючись зі мною, люди часто використовували мене.

29. Я люблю оповідання про безкорисливе кохання й дружбу.

30. Заради товариша я можу пожертвувати своїми власними інтересами.

31. У дитинстві я був у колі однолітків, які завжди трималися разом.

32. Якби я був журналістом, мені подобалося б писати про силу дружби.

Обробка й інтерпретація результатів

— відповідь «+» на запитання 1, 2, 7, 8, 11, 12, 13, 14, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 28, 30, 31, 32, 33 оцінюється 1 балом;

— відповідь «—» на запитання 3, 4, 5, 6, 9, 10, 15, 16, 25, 27, 29 оцінюється 1 балом.

— підрахувати загальну суму балів.

Рівень / Стать	Низький	Нижчий за середній	Середній	Вищий за середній	Високий
чоловік	3—21	22—23	24—25	26—28	29—33
жінка	9—24	25—26	27—28	29—30	31—33

ЗАНЯТТЯ 4

Тема: Самоконтроль у спілкуванні.

Мета: виявити підлітків уміння слухати та визначити рівень комунікативного контролю.

Структура заняття

1. Діагностування підлітків. Тест «Чи умієте ви слухати?», методика оцінювання самоконтролю в спілкуванні (М. Снайдера).

2. Обговорення та рефлексія.

ТЕСТ «ЧИ УМІЄТЕ ВИ СЛУХАТИ?»

Мета: визначити в підлітків рівень уміння слухати будь-якого співрозмовника.

З'ясувати, чи вміють вони не тільки слухати, але чути співрозмовника.

Інструкція: відзначте знаком «+» ситуації, що викликають у вас незадоволення, розпач, роздратування під час бесіди.

Тестові ситуації

1. Співрозмовник не дає мені шансу висловитися, я маю що сказати, але не маю можливості вставити слово.
2. Співрозмовник постійно перебиває мене під час бесіди.
3. Співрозмовник ніколи не дивиться на мене під час розмови, і я не впевнений чи чує він мене.
4. Розмова з таким партнером часто викликає почуття марнування часу.
5. Співрозмовник постійно метушиться, олівець і папір цікавлять його більше, ніж мої слова.
6. Співрозмовник ніколи не посміхнеться. В мене виникає при цьому почуття незручності й тривоги.
7. Співрозмовник завжди відволікає мене запитаннями та коментарями.
8. Що я б не сказав, співрозмовник завжди знижує мій запал.
9. Співрозмовник завжди намагається спростувати мої твердження.
10. Співрозмовник перекручує зміст моїх слів і вкладає в них інший зміст.
11. Коли я ставлю запитання, співрозмовник змушує мене захищатися.
12. Іноді співрозмовник перепитує мене та робить вигляд, що не розчув.
13. Співрозмовник, не дослухавши до кінця, перебиває мене лише для того, щоб погодитися.
14. Співрозмовник при розмові зосереджено займається сторонніми справами, я переконаний в тому, що він при цьому не уважний.
15. Співрозмовник робить висновки за мене.

16. Співрозмовник завжди намагається вставити слово в мою розповідь.

17. Співрозмовник завжди дивиться на мене дуже уважно, не відводячи очей.

18. Співрозмовник дивиться на мене, ніби оцінює. Це турбує.

19. Коли я пропоную щось нове, співрозмовник говорить, що він думає так само.

20. Співрозмовник демонструє увагу, показуючи, що цікавиться бесідою, занадто часто киває головою, підтакує.

21. Коли я говорю про серйозне, співрозмовник додає смішні історії, жарти, анекдоти.

22. Співрозмовник часто дивиться на годинник під час розмови.

23. Коли я приходжу до нього, він кидає всі справи й займається виключно мною.

24. Співрозмовник поводить себе так, начебто я заважаю йому робити щось дуже важливе.

25. Співрозмовник вимагає, щоб усі погоджувалися з ним. Будь-яке його висловлювання завершується запитанням: «Ви теж так гадаєте?» або «Ви не згодні?».

Обробка й інтерпретація результатів

Підрахувати відсоток ситуацій, що викликають розпач, роздратування:

— від 0% до 10% високий рівень уміння слухати;

— від 11% до 40%—вище середнього;

— 41% — 70%—середній;

— 71 % — 100%—низький.

МЕТОДИКА ОЦІНЮВАННЯ САМОКОНТРОЛЮ В СПІЛКУВАННІ

(М. Снайдера)

Мета: визначити рівень комунікативного контролю в підлітків (це допоможе скорегувати ті чи інші небажані реакції підлітків у процесі спілкування).

Інструкція: уважно прочитайте десять пропозицій, які описують реакції

на деякі ситуації. Кожну ситуацію оцініть як правильну (П) чи неправильну (Н) щодо вас.

1. Мені здається важким мистецтво наслідувати звички інших людей.
2. Я, мабуть, зміг би прикинутися дурником, щоб привернути увагу чи потішити навколишніх.
3. З мене міг би вийти непоганий актор.
4. Іншим людям іноді здається, що я переживаю щось більш глибоко, ніж це є насправді.
5. У колі однолітків я рідко виявляюся в центрі уваги.
6. У різних ситуаціях із різними людьми я часто поведжуся зовсім по-різному.
7. Я можу відстоювати тільки те, в чому повністю переконаний.
8. Щоб процвітати в справах і мати успіху стосунках із людьми, я намагаюся бути таким, яким мене хочуть бачити.
9. Я можу бути доброзичливим із людьми, які мені не подобаються.
10. Я не завжди такий, яким здаюся. Обробка й інтерпретація результатів:

- відповідь «Н» на питання 1,5,7 і «П» на всі інші оцінюються 1 балом;
- підрахувати загальну суму балів;
- від 0 до 3 балів — низький комунікативний контроль;
- від 4 до 6 — середній;
- від 7 до 10 — високий.

ЗАНЯТТЯ 5

Тема: Риси характеру, необхідні для ефективного спілкування.

Мета: обговорити й чітко сформулювати риси характеру найважливіші для успішного спілкування.

Структура заняття

1. Мозковий штурм «Що необхідно для ефективного спілкування?».

Ведучий пропонує кожному записати риси, необхідні для ефективного спілкування. Потім шляхом обговорення обирають із них найбільш важливі й

дають їм чітке формулювання.

2. Методика визначення властивостей гарного співрозмовника.

3. Опитувальник Маграбана.

4. Обговорення та рефлексія.

МЕТОДИКА ВИЗНАЧЕННЯ ВЛАСТИВОСТЕЙ ГАРНОГО СПІВРОЗМОВНИКА

Ведучий пропонує учасникам список рис характеру особистості, які необхідні для ефективного спілкування.

Наприклад:

Доброзичливість — здатність не тільки відчувати, але й показувати своє добре ставлення до людей, виявляти повагу й симпатію до них, уміння приймати їх навіть тоді, коли не схвалюєш їхні вчинки; готовність підтримати інших.

Природність — здатність бути самим собою в контактах із навколишніми, не приховувати своє ставлення до різних проблем і людей.

Відкритість — готовність відкрити іншим свій внутрішній світ, переконаність у тому, що це сприяє встановленню добрих стосунків із навколишніми; вміння розкривати свої думки та почуття.

Товариськість — здатність легко входити в спілкування з іншими людьми.

Оптимістичність — бадьоре й життєрадісне світовідчуття, при якому людина в усьому прагне побачити світлі сторони, вірить у майбутнє, в успіх.

Справедливість — здатність діяти неупереджено, відповідно до істини.

Самовладання — здатність і звичка людини контролювати свої почуття та бажання.

Емпатія — вміння поставити себе на місце іншого, емоційно реагувати на переживання інших людей.

Обробка й інтерпретація результатів

Кожна дитина самостійно визначає, наскільки перераховані вище якості в неї виявляються за такою шкалою:

- «5» —у більшості випадків;
- «4» — завжди;
- «3» — може виявлятися або ні;
- «2» — рідко;
- «1» — взагалі не виявляється. Інтерпретація:
 — від 8 до 16 балів —у вас майже відсутні необхідні якості;
 — від 17 до 31 — вас можна назвати середнім співрозмовником;
 — від 32 до 40 — ви максимально маєте якості гарного співрозмовника.

ОПИТУВАЛЬНИК МАГРАБАНА

Мета: діагностувати в підлітків здатність до емпатії.

Інструкція: якщо ви:

- цілком згодні з твердженням, то поставте «+3»;
- просто згодні — «+2»;
- швидше згодні — «+1»;
- не знаєте — «-1»;
- незгодні — «-2»;
- зовсім не згодні — «-3».

Текст опитувальника

1. Мене засмучує, коли я бачу, що хтось почуває себе самотньо серед людей.
2. Люди перебільшують здатність тварин відчувати.
3. Мені не приємно, коли люди відкрито виявляють свої почуття.
4. Мене дратує в нещасливих людях те, що вони завжди себе жаліють.
5. Я починаю нервувати, коли хтось поруч зі мною нервує.
6. Я вважаю, що плакати від щастя — нерозумно.
7. Я приймаю близько до серця проблеми моїх друзів.
8. Іноді пісні про кохання дуже зворушують мене.
9. Я дуже хвилююся, якщо змушений повідомити людям неприємні для них новини.
10. Люди, що оточують мене, дуже впливають на мій настрій.

11. Більшість іноземців, яких я зустрічав, здавалися мені холодними та неемоційними.

12. Я віддав би перевагу професії, пов'язаній зі спілкуванням з людьми.

13. Я не занадто засмучуюся, якщо мій товариш діє нерозважливо.

14. Я люблю спостерігати, як люди приймають подарунки.

15. Самотні люди часто недоброзичливі.

16. Я засмучуюсь, якщо бачу людину, яка плаче.

17. Слухаючи деякі пісні, я відчуваю себе щасливим.

18. Коли я читаю якийсь роман, то так переживаю, начебто це відбувається насправді.

19. Я завжди обурююсь, якщо бачу, що з кимось погано поведуться.

20. Я іноді можу залишитися спокійним, навіть якщо навколо мене хвилюються.

21. Якщо мої знайомі починають обговорювати зі мною свої проблеми, я часто намагаюся перевести розмову на іншу тему.

22. Коли я буваю в кінотеатрі, мене дивує, як багато людей біля мене зітхають і плачуть.

23. Чужий сміх дратує мене.

24. Коли я приймаю рішення, думка та поради інших людей на мене, як правило, не діють.

25. Я зберігаю душевний спокій, якщо навколишні чимось пригнічені.

26. Мені важко бачити, коли люди засмучуються через дрібниці. 27. Я засмучуюся, коли бачу страждання тварин.

28. Я вважаю, що нерозумно переживати з приводу того, що відбувається в книзі чи кіно.

29. Я засмучуюся, коли бачу безпомічних старих людей.

30. Чужі сльози викликають у мене швидше роздратування, аніж співчуття.

31. Я відчуваю сильні емоції, коли дивлюся фільм.

32. Маленькі діти часто плачуть без усяких причин.

Обробка результатів

- знайти суму балів під номерами 1, 5, 7, 8, 9, 10, 12, 14, 16, 17, 18, 19, 25, 27, 29, 31; — знайти суму решти балів, що залишилися;
- від першої суми відняти другу. Інтерпретація:
- від 0 до 9 — низький рівень розвитку емпатії;
- від 10 до 30 — нижчий за середній;
- від 31 до 50 — середній;
- від 51 до 70 — вищий за середній;
- від 71 і більше — високий.

ЗАНЯТТЯ 6

Тема. Вміння бачити й розуміти емоційний стан людини.

Мета: розвивати в підлітків уміння розпізнавати емоційний стан людини. Це вміння допоможе їм організувати процес спілкування так, щоб його учасники почували себе комфортно.

Структура заняття

Вправа «Запам'ятай обличчя сусіда»

Дітям необхідно сісти в коло, уважно подивитися на обличчя навколишніх протягом 2 хвилин. Закрити очі, уявити собі всіх присутніх і вибрати обличчя, щонайкраще запам'яталося. Відкрити очі й порівняти уяву й реальність. Пояснити чому запам'яталося саме це обличчя, який емоційний стан (радісний, пригнічений, схвилюваний тощо) переживає ця людина.

Вправа «Оживи картину»

Кожна дитина отримує репродукцію художника. Наприклад, В.Л. Боровиковський «Портрет дипломата В.С. Лошкарьова», Д.П. Левицький «Портрет полковника Є.Г. Пальменбаха», І.Ю. Рєпін «Портрет М.П. Шевцової», В.О. Серов «Портрет С.І. Мамонтова», В.А. Тропінін «Портрет Н.А. Оболенської».

Дитина повинна проаналізувати портрет, звернути увагу на міміку й жести, зробити висновок про емоційний стан людини.

Як більш складне завдання, можна попросити дітей спробувати ввійти в

образ людини зображеної на портреті, прийняти її позу, вираз обличчя, сказати кілька реплік від її імені.

Вправа «Озвуч фотографію»

Діти отримують фотографії, на яких зображені люди в різних емоційних станах. За мімікою й жестами необхідно визначити емоційний стан цих людей і виголосити їхні внутрішні монологи.

Вправа «Уважний спостерігач»

Підлітки повинні поспостерігати за обличчями випадкових людей, угадати їхню професію, суспільний і родинний стан; відтворити біографію за характером спілкування цієї людини, її реакцією на події, особливостями її зовнішнього вигляду.

Вправа «Передбачення»

Обрати в програмі телепередач кінофільм чи спектакль, який раніше не бачили, й зміст якого не відомий. Попросити когось із родичів подивитися його від початку до кінця. Вибрати будь-яке місце в середині фільму й подивитися його 5 хв. Потім вийти й спробувати якнайдетальніше письмово охарактеризувати одного-двох героїв, що діяли в побаченому епізоді, їхні стосунки й спробувати передбачити їхню подальшу долю в рамках сюжету.

Після закінчення фільму порівняти свої враження і думку «контролера». Намагатися вказувати не «анкетні» дані, а різні психологічні якості (інтелект, емоційність, вольові якості).

Вправа «Спостереження за співрозмовниками»

Поспостерігати протягом 5— 10 хв за бесідою незнайомих людей, однолітків, на вулиці, в кафе, у транспорті тощо. Спробувати розкрити характери їхніх стосунків (формальні, просте знайомство, приятельські, близька дружба, любов, родинні стосунки), зрозуміти, хто лідер, визначити особистісні характеристики кожного співрозмовника.

Обговорення та рефлексія

ЗАНЯТТЯ 7

Тема. Усвідомлення власного впливу на інших людей, оволодіння

навичками висловлення й прийняття зворотного зв'язку.

Мета: навчати дітей оволодінню навичками висловлення й прийняття зворотного зв'язку та розумінню, як впливає їхня думка на інших людей.

Структура заняття

Інформація ведучого

Людина, зацікавлена в налагоджуванні своїх стосунків із навколишніми, зобов'язана постійно аналізувати наслідки своєї поведінки, цікавитися реакціями інших людей на її вчинки. Не варто забувати, що сприйняття людини іншими не може бути єдиним джерелом інформації про неї.

Уміння давати зворотній зв'язок — відомості про те, які почуття й думки викликає у нас їхня поведінка, може підвищити взаємну довіру, створювати умови для більш теплих, душевних стосунків.

Зворотній зв'язок—це повідомлення, адресоване іншій людині про те, як її сприймають, що відчувають у результаті спілкування з нею, як реагують на її поведінку.

Вправа «Чарівний стілець»

Ведучий ставить у центр кола стілець і говорить, що це місце для того, хто першим захоче вислухати інформацію про себе. Той, хто сів на стілець, сам вибирає того, хто буде перший давати йому зворотній зв'язок. Коли перший закінчить, висловлюється дитина, яка сидить праворуч. Той, хто сидить у центрі кола, має слухати якомога уважніше, не сперечатися, не перебивати, не намагатися уточнювати, не вимагати об'єктивних доказів.

Вправа «Магазин»

Підлітки стають в два кола {зовнішнє та внутрішнє) й обмінюються рисами і якостями успішного співрозмовника, які притаманні іншим.

Обговорення та рефлексія

ЗАНЯТТЯ 8

Тема. Розвиток навички вільного спілкування в дискусії, оволодіння прийомами ведення дискусії, бесіди.

Мета: розвинути навички ведення дискусії, бесіди, суперечки.

Структура заняття

Вправа «Бій ораторів»

Визначається тема, наприклад: «Ідеальна людина», '«Інтелігент сьогодні — який він?», «Що означає бути принциповим?», «Жити з гідністю — це як?», «Що таке гарний смак?», «Про смаки не сперечаються — чи згодні ви з цим?», «Кого ви вважаєте героєм нашого часу?», «Що таке совість?» тощо. Потім кожен вибирає тему, яка йому сподобалася йому, і виголошує 3—5-ти хвилинну промову. Причому в промові можна використовувати ідеї попереднього оратора, сперечатися з ним, погоджуватися, ставити запитання тощо.

Вправа «Рольове обговорення»

Ведучий роздає аркуші, де зазначається та роль, у якій мають виступити учасники гри. Наприклад: «філософ», «поет», «активний громадський працівник», «ерудит», «скептик» тощо. Пояснюється, що кожен має висловити внутрішню позицію, суть тієї чи іншої ролі. Предметом обговорення може бути будь-який художній твір чи кінофільм. Після 10—15 хв дискусії навколишні мають визначити, хто в якій ролі виступав.

Дискусія-змагання

Всі учасники розбиваються на дві команди. Вибирається журі, що визначає критерії оцінювання: доказовість, логіку, чіткість формулювань, коректність виступаючих, здатність чітко дотримуватися теми. Предметом дискусії може бути як серйозна, так і жартівлива тема. Вести дискусію може сам учитель. Наприкінці гри журі повідомляє результати, коментує їх, потім відбувається колективне обговорення.

Дискусія

Вибирається тема для обговорення. Учасники спільно обговорюють критерії оцінювання діяльності ведучого: уміння чітко формулювати запитання, робити резюме, залучати пасивних, не допускати занадто довгих монологів, бути тактовним стосовно групи. Потім вибирається ведучий дискусії (за бажанням, по жеребкуванню чи призначається керівником).

Дискусія продовжується 15—30 хв, залежно від інтересу, який вона викликає в учасників.

Найголовніший момент у грі — обговорення. Спочатку свою діяльність аналізує ведучий: наскільки він виконав своє завдання відповідно до критеріїв оцінювання; як група допомагала йому як ведучому. Потім свої думки про діяльність ведучого викладають усі бажаючі. На закінчення, кожному пропонується проаналізувати свій стан під час дискусії: у який момент дискусія викликала найбільший інтерес, у який з'явилося почуття нудьги чи роздратування. Після проведеної роботи вчитель разом з дітьми формулює рекомендації.

Рекомендації для ефективного ведення бесіди, дискусії

1. Покажіть своє дружнє ставлення до співрозмовника.
2. Прагніть, щоб співрозмовникам було цікаво й приємно спілкуватися з вами.
3. Умійте вислухати думку іншого, не перебивайте.
4. Не відволікайтеся, коли говорять інші.
5. Не уникайте погляду співрозмовника, дивіться в очі мовця чи слухача.
6. Не бійтеся висловлюватися.
7. Чітко й коротко викладайте свою думку, не відхиляйтеся від теми.
8. Аргументуйте свою мову, логічно доводьте правильність своєї думки.
9. Не робіть висновки, поки не зрозумієте думку іншого й проблему до кінця.
10. Візьміть до уваги, що вий співрозмовник можете обговорювати різні питання.
11. Стежте затим, щоб для вас і співрозмовника слова мали однаковий зміст.
12. Виявляйте повагу до думки іншого, визнайте його право мати свою точку зору, можливо відмінну від вашої.
13. Майте мужність визнати свою неправоту, не ображайтеся на співрозмовника, тим більше, не ображайте його.

14. Будьте ввічливі, тактовні.

15. Не зловживайте увагою іншого.

16. Не займайте негативну позицію до співрозмовника.

17. Умійте відчувати співрозмовника, контролюйте свою поведінку.

Обговорення та рефлексія

ЗАНЯТТЯ 9

Тема. Розвиток комунікативних умінь. *Мета:* розвивати комунікативні уміння в підлітків.

1. Тест-опитувальник комунікативних умінь (Ю.Гільоух).

2. Аналіз ситуацій тесту-опитувальника. У тесті пропонуються конкретні ситуації й варіанти реакцій людини на ці ситуації. В результаті підраховується відсоток правильних реакцій, дається ключ, познайомившись із яким, можна визначити, в якій ситуації той, хто відповідав, повівся неправильно. Ведучий зачитує кожну ситуацію, всі разом обговорюють правильний вихід із неї, аналізують чому інші варіанти відповідей є неправильними.

3. Обговорення та рефлексія.

ЗАНЯТТЯ 10

Тема. Оволодіння досвідом спілкування через уміння слухати і сприймати інших людей у залежності від їхнього стилю спілкування.

Мета: познайомити підлітків із основними стилями спілкування з метою об'єктивного сприйняття ними інших людей у процесі спілкування.

Структура заняття

Інформація ведучого

Ведучий повідомляє учасникам, які основні якості домінантного й недомінантного співрозмовника.

Домінантний співрозмовник легко перебиває, але себе перебивати не дає, вимагає до себе уваги в будь-якій ситуації, не визнає свою неправоту, легко може припинити розмову на півслові тощо.

Для недомінантного співрозмовника характерні такі якості: не

перебиває, але дозволяє перебивати себе; поступливий; легко губиться: майже завжди робить висновок про свою неправоту, навіть якщо має слушність тощо.

Обговорення: як спілкуватися з доміантними й недоміантними співрозмовниками.

Дискусія на вільну тему

Кожен учасник отримує індивідуальне завдання. Завдання можуть бути такі:

1. Під час дискусії твої слова мають бути абсолютно не зв'язані з тим, що говорили інші. Будеш поводитися так, немов зовсім не чув, що говорили перед тобою.

2. Постарайся кілька разів висловити свою думку. Будеш слухати інших переважно для того, щоб оцінити їх.

3. Твоя участь у розмові має бути спрямована головним чином на те, щоб допомагати іншим якомога повніше висловити свої думки, сприяти взаєморозумінню між членами групи.

4. Поводься під час дискусій так, як звичайно поводишся під час групових обговорень. Однакове завдання отримують 2—3 учасники. Після закінчення дискусії ведучий пропонує спробувати відгадати, яке завдання одержав кожен. Зміст завдання полягає в тому, щоб продемонструвати визначений учасниками стиль спілкування з людьми.

Рольова гра

Необхідно об'єднатися в пари (мовець, слухач). Завдання складається з двох частин, що дозволяє співрозмовникам мінятися ролями.

Мовець розповідає слухачеві про свої труднощі у спілкуванні з людьми, звертаючи увагу на складності, зв'язані з особистісною специфікою (образи, сумніви, невдоволення, злість тощо). Той, хто слухає намагається якомога ретельніше дотримуватися принципів гарного слухача й допомагає мовцю більш повно викладати свої думки. Бесіда триває 5 хв. Потім відбувається процес обговорення бесіди за участю ведучого.

Підліткам пропонуються рекомендації, додержуючись яких можна стати хорошим співрозмовником (В. Кан-Калик).

ЯК СТАТИ ХОРОШИМ СПІВРОЗМОВНИКОМ

1. У ході бесіди не ставте себе над співрозмовником.
2. Намагайтеся менше говорити про свої власні переживання, успіхи, невдачі, проблеми.
3. Якщо ви берете участь у розмові, тема якої приносить людям задоволення, то не прагніть її змінити.
4. Якщо вам треба поговорити з людиною, а вона веде бесіду з іншими, то не вступайте в розмову.
5. Не висміюйте партнерів по спілкуванню.
6. Прагніть керувати власною поведінкою під час спілкування з іншими людьми.
7. Не висловлюйте оцінок, не давайте порад [14, С. 33-41].